

Mısır 2011

Resmi Adı	Mısır Arap Cumhuriyeti
Başkent	Kahire
Yüzölçümü	1.001.450 km ²
Nüfus	83.688.164
GSYH	235,7 milyar dolar
Hükümet Biçimi	Cumhuriyet
Devlet Başkanı	Hüsnü Mubarek (1981-)
Dışişleri Bakanı	Ahmed Ebul Geyt
Türkiye Büyükelçisi	Abdurrahman Salaheldin
Askeri Harcamalar	3,914 milyar dolar
Asker Sayısı	468,500

Etnik Yapı

Hami	% 99,6
Diğer	% 0,4

Dini Yapı

İslam	% 90 (Çoğunluğu Sünni)
Hristiyan	% 10 (Kıpti ve diğerleri)

Petrol Üretimi	662.600 varil/gün
Petrol Tüketimi	740.000 varil/gün
İhracat	27,1 milyar dolar
İthalat	53,97 milyar dolar

Mısır 2011

İsmail Numan Telci

[Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü]

Özet

Mısır'da 2011 yılı ülke tarihinin en önemli gelişmelerinden birisine sahne olmuştur. 25 Ocak'ta başlayan Hüsnü Mübarek karşıtı gösteriler kısa sürede ülke geneline yayılmış ve milyonlarca Mısırlının katılımıyla rejimin sarsılmasını sağlamıştır. 18 gün sonra Mısırlı gençler gösterdikleri kararlı tutumun meyvesini Hüsnü Mübarek rejimini devirerek almışlardır. Bu rejim değişikliği uzun yıllar baskı rejimlerinde yönetilen Doğu toplumlarında halk ayaklanması ile gerçekleşen ender devrimlerden birisi olmuştur. Mısırlıların gerçekleştirdiği bu devrimde şüphesiz en büyük pay uzun yıllardır organize olan sosyal aktörler ve gençlerdir. Bir o kadar önemli olan diğer bir etken ise sosyal medya araçları ve bu araçları mümkün kılan internettir. Bu çalışmada Mısır'da 2011 yılında yaşanan devrim ve bu devrimle bağlantılı iç ve dış siyasi gelişmeler anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Devrim ■ Arap Baharı ■ Arap Uyanışı ■ Sosyal Medya ■ Sivil Toplum ■ Sosyal Hareketler ■ Tahrir Meydanı

Egypt 2011

Abstract

2011 has been one of the most important years in the history of modern Egypt. Public protests against Hosni Mubarak started on 25th January and became country-wide shortly after. Millions of Egyptians poured into main squares of the country and marched against the regime. Following 18 days of the consistent and determined protests, regime of the Hosni Mubarak has been toppled. With no doubt grassroots social movements and youth played the greatest role in the revolution. Social media and internet on the other hand was also as much important as the civil actors in helping to complete the revolution. This work will analyze political developments of Egypt in 2011 by focusing on the revolution which one way or another effected all spheres of political life of the country.

Keywords: Revolution | Arab Spring | Arab Awakening | Social Media | Civil Society, Social Movement | Tahrir Square

Giriş

Mısır, 2011’de, beklenen ancak öngörülemeyen, hissedilen ancak gerçekleşebilmesine imkan verilmeyen, düşünülen ancak ifade edilemeyen, ülke tarihinin en önemli olaylarından birisini, 25 Ocak Devrimi’ni yaşadı. 30 yıl önce ele geçirdiği yönetimi hiçbir şekilde elinden bırakmaya yanaşmayan Hüsnü Mübarek, Mısırlıların özgürlüğe duydukları açlık karşısında daha fazla dayanamamıştır. Başta gençler olmak üzere ülkede sınıf farkı gözetmeksizin hemen her kesimden insanın katılımıyla 25 Ocak’tan itibaren düzenlenen hükümet karşıtı gösteriler sonucunda tarihi bir başarıya imza atılarak, Hüsnü Mübarek 13 Şubat’ta görevinden istifa etmeye zorlanmıştır. Kapsamı genişletilmiş bir “devrim” tanımına tam olarak uyan bu rejim değişikliği sadece Mısır’da değil tüm dünyada ilgiyle izlenmiş ve saygıyla karşılanmıştır. Bu devrim sadece Mısır’ın değil Ortadoğu ve Kuzey Afrika’nın otokratik rejimlerinin de sarsılmasına neden olmuş, bölge halkının kültürel, sosyal ve ekonomik anlamda ilerlemesinin önünde engel teşkil eden, halkına hizmetten çok zulmeden liderlerin siyaset sahnesinden silinmesine olan inancın gerçeğe dönüşmesinin önünü açmıştır. Bu anlamda Mısır’daki devrim uyumakta olan Arap halklarının uyanmasına, kendilerine dayatılan yönetimlerde ve biçimlerde değil de, kendi belirleyecekleri yönetsel ve hukuksal kurumların yer bulacağı düzenlere kavuşmaları için büyük bir fırsat doğurmuştur. Bu fırsatı gerçeğe çevirecek ise özellikle devrim süreçlerinde etkili olan aktörler ve bu ülkelerdeki genç nüfustur.

Çalışma boyunca ‘devrim’ olarak nitelendirilecek olan Mısır’daki rejim değişikliği gerek meydana geliş biçimi, gerek kullanılan araçları ve gerekse de etkin olan aktörleri bakımından önceki devrimlerden farklılıklar gös-

termektedir. İşte bu farklılıkların aşağıda da zaman zaman değinilecek olan bir kısmı Mısır'daki rejim değişikliğini "post-modern" bir devrim olarak tanımlamamızın önünü açmaktadır. Bir kere devrim aktörleri bakımından yeni unsurlar içermektedir. Devrimin en önemli aktörü olan Mısırlıların yanında bu sürecin başarıyla tamamlanmasına katkı sağlayan *Facebook*, *Twitter*, *Blogger*, *El-Cezire* gibi devrim literatüründe çok da yeri olmayan yepyeni aktörler de sahneye çıkmıştır. Ayrıca daha mikro-aktör düzeyli bir tespit yapmak gerekirse devrimde yer alan sosyal aktörlerin Mısır'da baskı rejimi altında uzun yıllar muhalefet yapamayan grupların 6 Nisan Gençlik Hareketi, Devrimci Sosyalistler, Değişim Hareketi gibi çatılar altında birleşmesiyle ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Bu grupların derinlemesine incelenmesi, kimlerden oluştuğunun ve hangi sosyal sınıfları temsil ettiklerinin tespit edilmesi onların farklılıklarının da gün yüzüne çıkarılması anlamında büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı Mısır'ın 2011 yılı gelişmelerini ülkede tüm yıla damgasını vuran devrim üzerinden anlatmaktır. Bu çerçevede öncelikle devrimin gerçekleştiği 18 günlük zaman dilimi kısa kısa parçalar halinde detaylandırılacak, ardından devrimin gerçekleşmesinde rol oynayan sivil ve siyasi aktörlere, kurumlara ve kişilere değinilecek, daha sonrasında ise devrimden sonra ülkede gerçekleşen özellikle iç siyasi gelişmeler belirtilecektir. Bu bağlamda yine devrim sonrası sürecin sancılarının hissedildiği çatışma olayları ve askeri yönetim karşıtı büyük gösteriler de anlatılacaktır. Devrim sürecinde rol alan aktörler, devrime karşı ülke içinden ve dışından tutumlar ve devrimin Mısır ekonomisine etkileri bu bölümde ele alınacak konulardan bazılarıdır. Devrimin gerçekleşmesinde ön plana çıkan sosyal medya ve yeni iletişim araçları konusuna ayrıca değinilecek ve devrim sürecinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

Devrim Günleri: 25 Ocak-11 Şubat 2011

25 Ocak: Tahrir Meydanı daha önce hiç şahit olmadığı bir kalabalığı, 100 bine yakın Mısırlıyı ağırladı. Tunus'taki devrimden ilham alan Mısırlı gençler 6 Nisan Gençlik Hareketi, We are All Khaled Said (Hepimiz Halid Said'iz) facebook grubu, Kefaya, Müslüman Kardeşler ve Devrimci Sosyalistler gibi sivil toplum hareketlerinin organizasyonu ile meydanda toplandılar. Gruplardan bazıları ise Mübarek'in partisi Ulusal Demokratik Parti binasına ve İçişleri Bakanlığı'na yürüdüler. Öte yandan aynı dakikalarda İskenderiye, İsmailiye, Suez ve Mahalla Al-Kubra şehirlerinde de organize protesto gösterileri düzenlendi. Bu günün seçilmesinin nedeni 25 Ocak 1952'de İngiliz askerleri tarafından İsmailiye'de öldürülen onlarca Mısırlı polisin anıldığı Ulusal Polis Günü'nde, polisin Mısırlılara karşı hukuksuz ve aşırı muamele ve müdahalelerini protesto etmekte.²

26 Ocak: Tahrir Meydanı'ndaki kalabalık protestoların ikinci gününde

daha da artmış, buna paralel polis ile göstericiler arasındaki çatışmalar da şiddetlenmiştir. Kahire, Süveyş ve diğer şehirlerde en az iki kişinin öldüğü ve 50'den fazla kişinin yaralandığı rapor edilmiştir. Süveyş'de bazı polis istasyonları ve hükümet binaları ateşe verilmiş, göstericilerle polis arasında şiddetli çatışmalar gerçekleşmiştir.³ Mübarek yönetimi ise protestolar karşısında önlemler almaya çalışmaktaydı. Bu bağlamda facebook ve twitter gibi protestocuların örgütlenmesinde en önemli rollerden birini oynayan sosyal medya ağlarının bazılarında erişim engellenmiştir.

27 Ocak: Gösteriler üçüncü gününe girmiş ve protestolar karşısında tutuklamalar artmıştır. Aralarında avukat ve gazetecilerinde olduğu 600'ün üzerinde gösterici gözaltına alınmıştır. Sosyal medya ağlarında ulaşımdaki kısıtlama devam ederken diğer taraftan göstericiler bir sonraki gün yapılacak büyük protesto gösterisi için hazırlıklara devam etmişlerdir. Müslüman Kardeşler başta olmak üzere birçok grup protestolara katılacağını belirtmiştir. Bir diğer önemli gelişme de Uluslararası Atom Enerjisi Kurulu eski başkanı Muhammed El-Baradeý'in gösterilere destek vermek amacıyla Mısır'a geri dönmesidir.

28 Ocak: "Öfke Günü" olarak adlandırılan ve gösteriler başladığından beri gerçekleşen en geniş katımlı protestonun yapıldığı gün olarak kayıtlara geçen 28 Ocak sabahı saat 11 itibarıyla ülkede cep telefonu ve internet servisi neredeyse tamamen kesilmişti. Cuma namazı sonrasında hız kazanan protesto gösterileri Tahrir Meydanı'nın suları yüzbinlerle ifade edilecek protestocu kalabalığıyla işgal edilmesi ile durdurulamaz bir noktaya gelmişti. Meydana çok yakın bir noktada bulunan Hüsnü Mübarek'in Ulusal Demokratik Parti'sinin merkez binası göstericiler tarafından ateşe verilmiştir. Polisin yetersiz kalan ve Mısırlılar tarafından büyük tepki toplayan müdahalesi sonrasında gösterilerin yoğun olduğu noktalara askeri birlikler yerleştirilmiştir. Özellikle polisle göstericiler arasında yaşanan çatışmalarda Süveyş, İskenderiye ve Kahire'de 10'un üzerinde gösterici hayatını kaybederken yaralıların sayısı bini bulmuştur.

29 Ocak: Saat gece yarısını biraz geçmişken Hüsnü Mübarek olayların üzerine bir televizyon konuşması yaparak Ahmet Nazif hükümetini görevden aldığını duyurmuştur. Tahrir Meydanı'nda büyük ekranlardan izlenen konuşma göstericiler tarafından tepkiyle karşılanmış ve Mübarek'in görevden ayrılması için talepler daha da canlanmıştır. Kahire'de askeri birlikler arttırılmış, ülke genelinde bazı hapishanelerde isyan çıkmış ve mahkumlar firar etmiştir. Okullar ve üniversiteler kapalı tutulurken, gösterilerde onlarca kişi ölmüştür. Öte yandan Hüsnü Mübarek, İstihbarat şefi Ömer Süleyman'ı Başkan Yardımcısı, Ahmed Şefik'i de Başbakan olarak atadığını duyurmuştur. Cep telefonu servisi çalışmaya başlarken, internete erişim sağlanamamaktaydı.

30 Ocak: Tahrir Meydanı'ndaki kalabalık, protestoları sürdürürken, eski Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Muhammed El-Baradeý meydana gele-

rek bir konuşma yapmış ve artık devrimin geldiği noktadan geri döndürülemediğini ve halkın taleplerinin dikkate alınması gerektiğini söylemiştir. El-Cezire'nin Kahire Ofisi güvenlik güçlerince kapatılmış ve yayın yapılması engellenmiştir. Türkiye ve Suudi Arabistan vatandaşlarını ülkeden çıkarmak için uçaklar gönderirken, Amerika da vatandaşlarının ülkeyi terk etmelerini tavsiye etmiştir.

31 Ocak: Göstericilerin sayısı artarken ülkede birçok firma faaliyetlerini durdurmuştur. Egypt Air tüm iç ve dış hatlar uçuşlarını iptal ederken, Nissan üretimi yeni bir karara kadar askıya almıştır. Bu arada yeni hükümet yemin ederek göreve başlamıştır.

1 Şubat: Hüsnü Mübarek ikinci televizyon konuşmasını yaparak yeniden başkanlık için aday olmayacağını açıklamış, Mısır topraklarında kalmak ve ölmek istediğini belirtmiştir. Göstericilerin organize ettiği "Milyon Kişilik Yürüyüş" Mısırlıların meydanlara akmasıyla Kahire'de gerçekleşmiş, Süveyş ve İskenderiye gibi şehirlerde 250 bin kişilik yürüyüşler gerçekleşmiştir.

2 Şubat: Sabah saatleri itibarıyla internet bağlantısı büyük oranda geri gelmiştir. Tahrir Meydanı günün ilerleyen saatlerinde "Deve Savaşı" olarak adlandırılan olayda Mübarek taraftarları deve ve atlarla meydana gelerek protestoculara saldırmışlardır. Polisin müdahale etmediği olaylarda sayıları yüzlerle ifade edilebilecek Mübarek taraftarları özellikle Müslüman Kardeşler ve Al-Ahli takımının Ultralar olarak bilinen taraftarlarının yer aldığı 20.000 kişilik gösterici kalabalığına bıçak, kılıç ve demir sopalarla saldırmışlardır. Tahrir'deki devrimciler saldırıları bastırırken onlarca Mübarek taraftarının öldürüldüğü rapor edilmiştir.

3 Şubat: Kahire, İskenderiye ve Mensura şehirleri başta olmak üzere ülke genelinde protestolar devam etmiştir. Tahrir Meydanı'nda protestoculara ateş açılması sonucu 10'a yakın gösterici hayatını kaybederken yüzlerce kişi yaralanmıştır. Nile Televizyonu Başkan Yardımcısı Shahira Amin "Mübarek propaganda makinasının daha fazla ajanı olmak istemediğini" açıklayarak görevinden istifa etmiştir.

4 Şubat: "Gidiş Cuma"sı olarak adlandırılan bu günde 2 milyona yakın gösterici Tahrir Meydanı'nda toplanırken binlercesi Mahalla El-Kübra, Süveyş, Port Said, Refah ve İsmailiye şehirlerinde protesto gösterilerinde bir araya gelmiştir. İskenderiye'de bir milyon kişi Cuma namazı sonrası Mübarek'in görevi bırakması için yürüyüş gerçekleştirmiştir.

5 Şubat: Protestoların 11. gününe gelindiğinde Birleşmiş Milletler'e göre 300 Mısırlı'nın ölmüş olabileceği belirtilmişti. Gösterilerin sürmesi Ulusal Demokratik Parti'de görev değişikliğine neden olmuş, Hüsnü Mübarek'in oğlu Cemal Mübarek partideki görevinden istifa etmiştir.

6 Şubat: "Şehitlerin Pazarı" temasıyla organize edilen protesto gösterilerinde Tahrir Meydanı Mısır'ın her kesiminden göstericiyi ağırlamıştı. Sabah

saatlerinde Kıptiler Pazar ayini düzenlerken, Müslüman çoğunluk ayin yapan grubun etrafını çembere alarak ayinin sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesini sağlamışlardır. Daha sonra gösteriler boyunca şehit olanlar için gıyabi cenaze namazı kılınmıştır. Bu arada birçok banka ve işyeri kısıtlı bir süre içinde olsa açılmış ve işlemlere devam etmiştir.

7 Şubat: Mübarek'in belirlediği yeni kabine ilk kez toplanmış, kamu sektöründe çalışanların ve emeklilerin maaşlarında %15'lik artış yapılmasına karar vermiştir. Öte yandan 12 günden bu yana haber alınamayan ve devrim sürecini organize eden bazı 'Hepimiz Halid Said'iz" gibi bazı Facebook gruplarının kurucusu ve Google'ın Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarlama müdürü Weal Ghonim serbest bırakılmıştır. Ghonim, Dream TV'ye verdiği mülakatta devrimde hayatını kaybedenler için çok üzgün olduğunu belirtip, "biz sadece barışçıl bir devrim yapmayı istedik ve bunu başaracağız" demiştir.

8 Şubat: "Mısır Sevgisi" gününde ise BBC'nin belirttiğine göre o güne kadar düzenlenen en geniş katılımlı gösteri gerçekleşmiştir.⁴ Yine bu gün içerisinde Müslüman Kardeşler üyesi 30'un üzerinde siyasi mahkum serbest bırakılmıştır.

9 Şubat: Dışişleri Bakanı Ahmet Ebu'l Geyt yaptığı açıklamada protestocuların askeri müdahaleye maruz kalabileceği tehdidinde bulunmuştur. Ebu'l Geyt ayrıca Amerika'nın devrim karşısındaki tutumunu eleştirmiştir. Öte yandan Human Rights Watch yaptığı açıklamada gösterilerin başladığı günden bu yana 302 kişinin öldüğünü bildirmiştir.

10 Şubat: Gösteriler devam ederken Yüksek Askeri Konsey bir bildiri yayınlarak protestocuların taleplerinin tanıdığını belirtmiştir. Bu açıklama protestocular arasında Mübarek'in gidişinin yakın olduğu yorumlarına neden olmuştur. Ceza Mahkemesi bazı eski bakanlara yurtdışına çıkma yasağı getirmiş ve tüm mal varlıklarına el koymuştur. Protestolar ülke genelinde devam etmiş avukatlardan doktorlara, öğretmenlerden fizikçilere birçok farklı sınıftan Mısırlı, Mübarek'in gitmesini talep etmişlerdir.

11 Şubat: Yine bir "Gidiş Cuma'sı" olarak adlandırılan günde protestocular sabahın ilk ışıklarıyla gösterilere başlamışlardı. Parlamento, Başkanlık Sarayı ve devlet televizyonu gibi binalar göstericiler tarafından çevrilmişti. Saat 18.00'de Başkan Yardımcısı Ömer Süleyman devlet televizyonunda yaptığı konuşmada Başkan Hüsnü Mübarek'in görevinden istifa ettiğini bildirmiştir. Süleyman aynı konuşmada Yüksek Askeri Konsey'in ülke yönetiminden sorumlu olacağını da duyurmuştur. Böylece Mısır'da 30 yıldır devam eden Mübarek yönetimi son bulmuş ve devrim bu anlamda başarıya ulaşmıştır.

Aktörler, Kişiler, Gruplar, Kurumlar⁵

Mısır'daki devrimin şüphesiz en konuşulması gereken unsurları devrimi gerçekleştiren aktörlerdi. Bu aktörler arasında bireysel özellikleri ve çabaları-

la öne çıkan kişiler, uzun yıllardır rejim tarafından bastırılan siyasal İslami hareketler, oluşturdukları geniş kitlelerle meydanları dolduran sivil toplum kuruluşları, toplumun bazı kesimlerinde büyük etkiye sahip dini kurumlar ve liderler bulunmaktadır. Bu kişi ve grupların en önemli ortak noktası ise devrimi gerçekleştirmek amacıyla bir araya gelen sosyal yapılar olmalarıdır. Bu kısımda bahsedilen sosyal aktörlere kısaca değinilecek ve devrim sürecindeki tutumları belirtilecektir.

Devrimde ön plana çıkan en geniş katımlı ve sosyal tabanlı sivil toplum örgütleri arasında 6 Nisan Gençlik Hareketi, Kefaya (Mısır Değişim Hareketi), Devrimci Sosyalistler ve Değişim için Ulusal Birlik gibi gruplar bulunmaktaydı. 6 Nisan Gençlik Hareketi, Ahmed Maher ve Israa Abdel Fettah tarafından 2008 yılında Mahalla el-Kübra şehrinde yerel bir grevi organize etmek amacıyla facebook üzerinden kurulmuştu. Kuruluşundan bir süre sonra grup hızla genişlemiş ve üye sayısı 70 bini aşmıştır. 6 Nisan 2008’de gerçekleşen grevde inisiyatif olarak önemli bir rol oynayan grup, Kahire ve diğer bazı şehirlerde gösteriler düzenlemiş, bunun üzerine grup üyelerinin bir kısmı tutuklanmış ancak daha sonra serbest bırakılmışlardır. Grup sonraki dönemlerde iyice Mübarek karşıtı bir forma bürünmüş, barışçıl gösteriler yapmayı sürdürmüştür. 25 Ocak 2011’de 6 Nisan Gençlik Hareketi taraftarlarına ve diğer sivil toplum örgütlerine çağrı yaparak Kahire’deki İçişleri Bakanlığı önünde toplanıp Hüsnü Mübarek yönetimini protestoya çağırmıştır. Protestolar her geçen gün artarak devam etmiş ve 6 Nisan Hareketi gerek facebook, twitter ve blogger üzerinden kurduğu ağlarla ve gerekse medya kanallarına sunduğu Tahrir Meydanı’ndan videolarla mobilizasyonun sağlanmasında büyük rol oynamıştır. Grubun en göze çarpan özelliği ideolojik bir yöneliminin olmaması ve liberalinden İslamcısına, işçisinden öğrencisine, zengininden fakirine her kesimden üyeyi barındırmasıydı. Hüsnü Mübarek’in görevi bıraktığı 11 Şubat tarihinden sonra da grup Mısır’daki devrimci gençler arasında önemli bir konuma sahip olmuş ve Yüksek Askeri Konsey ile görüşmelerde aktif rol oynamıştır. 2011 yılı boyunca Yüksek Askeri Konsey’e yönelik protesto gösterileri organize etmiş ve en kısa zamanda sivil yönetime geçiş taleplerini yinelemişlerdir. Grubun bu tutumu devrimin sürekliliğini ve canlılığını yitirmemesinde en önemli unsurlardan birisi olmuştur.

Devrim sürecinde aktif bir diğer grup ise Türkçede Yeter anlamına gelen “Kefaya” hareketiydi. 2005 yılında farklı toplumsal gruplardan gelen aktivistlerce oluşturulan grup Mübarek yönetimine karşı muhalefeti ile ön plana çıkmaktaydı. Protestoların başladığı ilk günden itibaren grup hem entelektüel anlamda hem de genç üyeleriyle Tahrir Meydanı’nda rejim karşıtı harekete destek vermiştir. Avukatlar, doktorlar, medya temsilcileri gibi kamuoyunun önde gelenlerinin desteğini alan grup bu bakımdan da devrim sürecinde önemli bir işlev görmüştür. Mübarek’in devrilmesinin ardından grubun önde gelen üyelerinden bazıları siyasete yönelmiş, Mübarek sonrası dönemde devrim sürecinin akamete uğramaması ve askerinin görevi sivil yönetime devretmesi için faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Devrimci Sosyalistler grubu ise Batılı birçok analizci tarafından yapılan ‘İslami devrim’ benzetmesini haksız çıkaracak unsurlar taşımaktaydı. Devrimde öncül rol oynayan sivil toplum örgütleri genel olarak liberal, seküler ve “İslamcı” olmayan kesimlerden gelmekteydi. Devrimci Sosyalistler ise isimlerinden de anlaşılabilceği üzere sosyalizm ideolojisinin Mısır’daki en önemli temsilcilerini oluşturmaktaydılar. Dolayısıyla İslami herhangi bir ajandaları olmaması bir kenara, devrimin İslamcı unsurlarıyla ön plana çıkmasına da karşı çıkmaktaydılar. Mısır’da Sosyalistler 1995’te organize olmaya başlamış, 2003’te Kahire’de Sosyalist Çalışmalar Merkezi kurarak kurumsal bir yapıya bürünmüş ve 25 Ocak Devrimi’nde ise Devrimci Sosyalistler olarak Tahrir Meydanı’nda yerlerini almışlardır. Özellikle işçi sınıfının ve çalışanların gelirlerinde düşüklük, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve işçi haklarındaki yetersizlikler çerçevesinde Mübarek yönetimine eleştiriler getiren grup Tahrir’deki en aykırı gruplardan birisidir. Grup Mübarek’in devrilmesi sonrasındaki süreçte diğer sosyalist gruplarla birleşerek, Sosyalist Halk Birliği Partisi’ni kurmuş ve Mısır siyaset hayatına girmiştir.

Sivil toplum gruplarından bahsedilmesi gereken bir diğeri ise, liderliğini eski Atom Enerjisi Kurumu Başkanı Muhammed El-Baradei’nin yaptığı Değişim için Ulusal Birlik grubuydu. 2010 yılında Mısır siyasetinden ve entelektüel hayatından 120 üyeli bir birliktelik kuran hareket Müslüman Kardeşler’den Kıptilere, Sosyalistlerden Selefilere temsilcileri barındırmaktaydı. Mübarek yönetimi karşıtı tutumuyla bilinen ve özellikle bir sonraki seçimde Mübarek’in oğlu Cemal’in iktidara gelmesinin engellenmesi için çaba gösteren grup bu anlamda sivil bir muhalefet sürdürmüştür. Mısır’da halk hareketinin başlamasıyla Değişim için Ulusal Birlik’in gençlik kolları Mısırlılara bir milyon mektup göndererek onları rejimi protesto etmek üzere meydanlara davet etmiştir. Devrim sonrası süreçte ise grup özellikle Yüksek Askeri Konsey’e sivil yönetime geçişi hızlandırması konusunda yaptığı “sivil” baskıyla ön plana çıkmıştır.

Devrim sürecinde etkili olan aktörlerden bahsederken üzerinde durulması gereken bir diğer grup ise Mısır’da Mübarek dönemi boyunca siyasetten uzaklaştırılmış, farklı uygulamalarla politik sürece dahil olmaları engellenmiş ancak bununla birlikte Mısır toplumsal yapısında en önemli kurumlardan olan dini örgütlenmeler gelmektedir. Bunların en öne çıkanı şüphesiz Mısırlı mütefekkir ve aktivist Hasan El-Benna tarafından 1928 yılında kurulan Müslüman Kardeşler grubudur. 2005’deki parlamento seçimlerinde bağımsız adaylarla yarışarak 88 sandalye kazanan grup, Mübarek rejimi tarafından büyük bir baskıya maruz kalmış ve 2010’da ancak bir sandalye kazanabilmiştir. Rejim grubun birçok üyesinin milletvekilliği adaylığını iptal etmiş, bazılarını hapse atmış ve kimi bölgelerde de sandıklarda haksızlıklar yaparak parlamento seçilmelerine izin vermemiştir. İşte bu sıkıntılı sürecin ardından 2011’in hemen başında cereyan eden halk ayaklanması Müslüman Kardeşler için siyasal sürece katılma anlamında büyük bir fırsat doğurmuştur. Ancak grup uzun

yıllar boyunca siyaseten öylesine güçlü bir biçimde sindirilmiştir ki, devrim sürecine katılmakta bile tereddüt etmiştir. İlk günlerin endişeli havası dağıldıktan sonra Müslüman Kardeşler üyesi binlerce Mısırlı diğer gruplarla birlikte başta Tahrir olmak üzere meydanlara inmiş ve devrimin gerçekleşmesi için çaba sarfetmiştir. Ancak grup yine de iktidara oynayan bir pozisyon takınmamıştır. Nitekim özellikle Batı başkentlerinde devrimin İslamcı bir role bürüneceği endişesi öyle şiddetle dile getirilmiştir ki, grup devrimin kendisinin tehlikeye girmemesi adına arka planda kalmayı tercih etmiştir. Mübarek'in devrilmesinden hemen sonra Müslüman Kardeşler 6 Haziran 2011'de Adalet ve Hürriyet Partisi'ni resmen kurarak siyaset sahnesinde yerini almıştır. Muhammed Mursi'nin Başkan olarak seçildiği partinin programında üzerinde en çok vurgu yapılan konular sosyal adalet ve İslami bir rejimdir. Yıl sonuna doğru yapılan seçimde Müslüman Kardeşler oyların yüzde 35'ini ve parlamentodaki sandalyelerin yüzde 40'unu alarak birinci parti olmuştur.

Ülkede önemli bir diğer İslami sosyal grup ise Selefilereydi. Her ne kadar birçok farklı kolu olsa da Selefiler Mısır sosyal hayatında belli bir kesimi oluşturmaktaydı. Selefiler Kur'an'ı doğrudan tercüme ederek ve yorumla yer vermeyerek Müslüman Kardeşler'e göre daha katı bir inanç sistemine sahiptir. Ayrıca Müslüman Kardeşler'in Batı karşısındaki görece ılımlı tutumu Selefiler'de daha da az görülmektedir. Selefî inanışına göre herhangi bir düzende siyaset yapmak bile kabul edilemeyecek bir durumdur. Belki de bu yüzden Mısır'da devrim patlak verdiğinde Selefiler meydanlara devrimi desteklemek için değil de ideolojilerini yaymak için inmişti. Öyle ki bazı Selefî liderler Mübarek karşıtı protestolara katılanları 'günahkar' olarak nitelendirmiştir. Bunun yanında Selefiler arasında da rejim yanlısı gruplar meydanlara inerek protestoculara katılmıştır. Rejimin yıkılmasının ardından Selefiler tartışmalar yaşamış, bazı grupların muhalefetine rağmen ana akım Selefiler siyasi parti kurmuşlardır. Seçimlerde Müslüman Kardeşler'den sonra en çok oyu alarak parlamentoda ikinci büyük grubu oluşturmuşlardır.

İslam dünyasının en önemli eğitim kurumlarından olan El-Ezher Üniversitesi'nin devrim sürecindeki tutumu önemlidir. Mübarek döneminde iktidarın gölgesinin her an üzerinde hissedildiği El-Ezher, devrimin ilk günlerinde Mübarek yanlısı bir pozisyon takınmıştır. Mısırlılar meydanlarda Mübarek'in gitmesi için gösteriler düzenlerken, El-Ezher liderleri protestoların sonlandırılması çağrılarında bulunmuş ve böylece devrimcilerin tepkisini çekmiştir. Ancak buna rağmen El-Ezher'den birçok akademisyen devrime açık bir biçimde destek vermiş ve meydanlara inmiştir. Devrimin tamamlanması ile kurumun hükümetle ilişkisi açıktan açığa sorgulanmış, yeni kurulacak düzende daha bağımsız bir yapıya büründürülmesi için gösteriler düzenlenmiştir.

Mısır'ın kuşkusuz en önemli din adamı olan ve Katar'da yaşayan Yusuf El-Karadavi'nin devrim sürecindeki pozisyonuna da değinmek yerinde ola-

caktır. El-Cezire'nin Arapça kanalında yayınlanan El-Sharia ve'l Hayat (Din ve Yaşam) isimli programı yaklaşık 60 milyon Müslüman tarafından izlenen ve fetvaları neredeyse tüm İslam dünyasında kabul gören Karadavi, Mısırlı gençler için önemli bir figürdü. Hüsnü Mübarek'e gitmesi yönünde telkinlerde bulunan din adamı, devrime açıkça destek vermiş ancak Tahrir'deki gençlere devrimi barışçıl yöntemler kullanarak yapmalarını tavsiye etmiştir. Mübarek'in ayrılmasının ardından 18 Şubat'ta Tahrir Meydan'ında Cuma namazını kıldıran Karadavi hutbesinde devrimi gerçekleştiren iradeyi yüceltirken, Mısır'da Müslüman ve Hristiyanların barış içinde yaşamaya devam etmesini, Yüksek Askeri Konsey'in yetkilerini bir an önce sivil yönetime devretmesini ve İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ekonomik ablukayı derhal kaldırması gerektiğini söylemiştir.

Son olarak Mısır'daki Kıpti kilisesinin devrim sürecindeki tutumundan bahsetmek yerinde olacaktır. Mısır nüfusunun yüzde 10'unu oluşturan Kıptiler Mübarek dönemi boyunca rejimin seküler politikaları sayesinde baskıya maruz kalmadan yaşamışlardır. Gösterilerin başlamasıyla Kıpti Kilisesi devrim sonrasında İslami grupların iktidarı ele geçirmesi endişesi yaşamaya başlamıştır. Bu yüzden olsa gerek Kıpti Kilisesi lideri Papa Shenouda III yaptığı açıklamada Mübarek rejimine desteğinin altını çizerek protestoların sonlandırılması çağrısında bulunmuştur. Mübarek'in devrilmesinin ardından Papa yine bir açıklama yapmış, Yüksek Askeri Konsey'e olan güvenini ve bağlılığını ifade ederek geçiş sürecinde Kıpti Kilisesi'nin her türlü desteği vermeye hazır olduğunu belirtmiştir.

Devrim Sonrası İç Siyasi Gelişmeler

Hükümetler

Devrimin alevlendiği günlerde Başkan Mübarek, göstericileri yatıştırmak için hükümette değişikliğe giderek Ahmed Nazif yönetimindeki kabinenin istifasını istedi ve Mısır Hava Kuvvetleri'nde eski bir general olan ve 2002'den beri Sivil Havacılık Bakanlığı yapan Ahmed Şefik'i Başbakan olarak atadığını açıkladı. Devrimci gençler ve protestocular Şefik'in başbakan oluşu karşısında hiç memnun olmamış ve sürekli Şefik'in istifası yönünde gösteriler düzenlemişlerdir. Şefik'i istifaya götüren son hamle ise Mısırlı yazar Alaa el-Asvani'den gelmişti. ONTV'de gerçekleşen televizyon programına katılan ikili program esnasında şiddetli tartışmalara tutuşmuş, Al-Asvani, Şefik'i "bütün Mısırlıların yıkmak için bir araya geldiği rejimi hayatta tutmaya çalışmakla" suçlamıştır.⁶ Şefik ise suçlamalar karşısında sessiz kalmış ve baskılara daha fazla dayanamayarak programdan bir gün sonra, 3 Mart'ta, görevinden istifa ettiğini açıklamıştır. Yayın bu gelişmenin ardından "Kabine değiştiren televizyon programı" olarak isimlendirilirken⁷, Şefik'in istifasını hızlandıran en önemli etkenlerden bir tanesi olarak kabul edilmiştir.⁸ Böylece Ahmet Şefik ismi Mübarek döneminde en son başbakanlık yapan kişi olarak tarihte yerini

almıştır. Öte yandan Ahmet Şefik, Kasım 2011’de Başkanlık seçimi için adaylığını açıklamıştır.

Mübarek’in görevi bırakmasının ardından yönetime geçen General Tanta-vi liderliğindeki Yüksek Askeri Konsey (SCAF), yeni bir hükümet belirlemek için muhalefet gruplarıyla görüşmeler gerçekleştirdi. Devrim gençliğinin sürekli eylemleri SCAF’ın karar alma sürecinin hızlı ve protestocuların talepleri doğrultusunda olmasının önemli bir nedeniydi. Her ne kadar belirlenecek hükümet seçimle gelmediği için Mısırlılar nezdinde tam kabul görmese de demokratik hayata geçiş sürecinde, yıl içinde gerçekleşecek seçimlere hazırlıkta ve bir sonraki yıl yapılacak Başkanlık seçimlerine giden yolda sivil bir yönetim büyük önem taşımaktaydı.

Devrim sonrası ilk hükümette başbakanlık yapacak kişinin seçimi kolay olmamıştı. Nitekim devrimciler Mübarek dönemi ile herhangi bir bağı olan tüm politikacılara karşıydılar. Dolayısıyla SCAF bir taraftan devrim güçlerinin taleplerini karşılamak durumunda iken diğer taraftan da bu geçiş sürecini en az zararla atlatabilecek bir siyasetçi belirlemek zorundaydı.

Görüşmeler sonucunda SCAF, bir dönem Mübarek yönetiminde Ulaştırma Bakanlığı da yapan ancak devrim sürecinde Mısırlıların yanında olan ve devrime desteğini her anlamda dile getiren Essam Şerif’i, Ahmed Şefik’in yerine Başbakan olarak atadı. Essam Şerif 4 Şubat günü, Mübarek’in görevi bırakmasından yaklaşık 1 hafta önce, arkasına yüzlerce öğrenciyi alarak Kahire Üniversitesi önünde yaptığı rejim karşıtı protesto gösterileriyle ön plana çıkmıştı. Devrimin ardından 25 Ocak Devrim Gençliği ile SCAF arasında gerçekleşen ve yeni başbakan adaylarının masaya yatırıldığı uzun görüşmede Nobel Barış Ödülü sahibi Ahmed Zuveyl, dünyaca ünlü bilim adamı Faruk El-Baz, eski başbakanlardan Kemal El-Genzuri ve eski İç Ticaret ve Kaynaklar Bakanı Ahmed Goveyli’nin yanında Şerif’in adı daha fazla kabul görmüştü.

Kahire Üniversitesi’nden 1975 yılında mezun olan Şerif daha sonra Indiana’ya giderek Purdue Üniversitesi’nde ulaştırma mühendisliği alanında yüksek lisans ve doktora yapmıştır. Ulaştırma alanındaki çalışmalarından dolayı 2004 yılında Mübarek tarafından Ulaştırma Bakanlığı’na atanan Şerif, ‘şahit olduğu yolsuzluklardan’ dolayı 2006’da bu görevinden istifa etmiştir. Şerif’in daha önceki açıklamalarında İsrail’le normalleşmeye katı bir şekilde karşı çıkmış ve İsrail-Filistin sorunu çözülmeden Mısır ile İsrail arasında ekonomik veya bilimsel alanda işbirliği yapılamayacağını altını çizmiştir.⁹

Şerif’in Başbakan olarak atanması Müslüman Kardeşler Örgütü ve 6 Nisan Gençlik Hareketi olmak üzere neredeyse tüm devrimci örgütler tarafından olumlu karşılanmıştır.¹⁰ Başbakan olarak atandıktan sonra Tahrir Meydanı’nda kalabalığa konuşan Şerif, “Şehitleri selamlıyorum. Devrimde emeği geçen herkesi en özel biçimde selamlıyorum. Burada olmamın sebebi meşruiyetimi sizden alma isteğimdir. Çünkü sizler gerçek meşruiyetin kaynağsınız” diyerek devrimin bir “halk devrimi” olduğunu vurgulamıştır.¹¹

Yeni atanan hükümet 7 Mart günü General Mareşal Tantavi'nin huzurunda yemin ederek göreve başlamıştır. Kabinede göze çarpan isimler arasında Dışişleri Bakanı olarak atanan Nebil El-Arabi, İçişleri Bakanlığı'na getirilen Mansur El-Essavi ve Adalet Bakanı olan Mahmud Al-Jundi bulunmaktaydı. Kurulan hükümetin en önemli özelliklerinden biri Mübarek'e sadık kadrolardan büyük oranda temizlenmiş ilk hükümet oluşuydu.¹² Göreve gelir gelmez hükümetin en önemli icraatlarından birisi Dışişleri Bakanı Nebil El-Arabi'nin Gazze'nin dünyaya açılan tek kapısı olan Refah sınır geçişini İsrail'in karşı çıkmasına rağmen açması olmuştur. El-Arabi 2007'de Mübarek yönetiminin sınır kapısını kapatması kararını "utanç verici" olarak nitelemiştir. Şerif hükümeti ayrıca Filistinli gruplar EL-Fetih ve Hamas arasında görüşmeler tertip etmiş ve 4 yıllık ayrılığa son veren uzlaşma anlaşmasının imzalanmasında büyük rol oynamıştır. Bu kararlar Mısır'ın bölge politikasında değişikliğe gideceğinin ve İsrail ve ABD eksenli politikadan uzaklaşıp, İran'a da yakınlaşacağı bölge odaklı bir politikaya yöneleceğinin işareti olarak yorumlanabilir.¹³

Devrim sonrası dönemin ilk hükümetinde ilk görev değişikliği Dışişleri Bakanı Nebil El-Arabi'nin 15 Mayıs'ta Arap Birliği Genel Sekreterliği'ne seçilmesiyle gerçekleşmiştir.¹⁴ El-Arabi'nin görevi bırakmasının ardından 19 Haziran'da Yüksek Askeri Konsey, Dışişleri Bakanlığı'na Muhammed El-Orabi'yi getirmiştir. Daha önce Kuveyt, Londra, Washington ve Berlin Büyükelçilikleri'nde görev yapan El-Orabi, Ekonomik İşlerden Sorumlu Dışişleri Bakanı yardımcısı olarak görev yapmaktaydı. Ancak El-Orabi'nin Dışişleri Bakanlığı bir ay bile sürmemiş, yönetimden memnun olmayan göstericilerin yavaş giden geçiş ve reform sürecinin hızlanması amacıyla baskıların ve hükümette değişiklik taleplerinin yoğunlaştığı bir dönemde Bakan istifasını Başbakan Şerif'e sunmuştur.¹⁵ El-Orabi yaptığı açıklamada "Başbakan Şerif'e kabinde değişikliğe gitmesi yönünde açık bir baskı olduğunu ve bu durumdan dolayı kendisinin istifa etmesinin yeni isimlerin önünü açabileceğini ve devrimcilerin isteklerinin bu şekilde karşılanabileceğini" belirtmiştir.¹⁶ El-Orabi'nin yerine Eski Suudi Arabistan Büyükelçisi Muhammed Kemal Amr atanmıştır.

El-Orabi'nin istifasıyla çakışan bir diğer gelişme de Başbakan Şerif'in göstericilerin yoğun talepleri sonucunda kabinde yaptığı değişikliklerdi.¹⁷ Özellikle protestocuların değişmesini istediği, Mübarek döneminde de görev yapmış bakanlar da dahil olmak üzere 14 bakanın yerine yeni isimler atanmıştır. Tarihi Eserler Bakanı olan ve Mübarek'in istifasından beş gün önce yaptığı "Mısır'ın Hüsnü Mübarek'e ihtiyacı var" açıklamasıyla tepki çeken Zahi Havass'ın görevden alınması göstericileri memnun etmişti.¹⁸ Bunun yanında Ekonomi Bakanı olan Samir Radvan ile birlikte toplamda 14 bakanlıkta değişikliğe gidilmiştir. Yeni atanan isimler arasında Ekonomi Bakanlığı'na getirilen Hazem El-Bebblavi, Sağlık Bakanı olarak atanan Arın Helmi, Ulaştırma Bakanı olarak atanan Ali Zein El-Abidin ve Telekomünikasyon Bakanlığı'na getirilen ve devrimde önemli rol oynayan google yöneticisi ve aktivist Wael

Ghonim'in yakın arkadaşı olan Hazem Abdel Latif gibi devrim taraftarı figürler bulunmaktaydı.¹⁹ Değişiklikler her ne kadar devrim yanlısı isimleri barındırsa da, Mısırlı gençler reformların daha hızlı yapılması ve seçimle göreve gelen sivil yönetim isteklerini dile getirmeye devam etmişlerdir.

Gösterilerin yoğunlaştığı Kasım ayında devrim gençliği askeri yönetim karşısı protestolarını arttırmıştır. 17 Kasım'dan itibaren seslerini artıran hem seküler hem de İslamcı tüm devrimci gruplar Tahrir Meydanı'nda "Tek Bir İstek Cuma'sı" adı altında toplanarak "ordunun verdiği sözü tutarak görevi bırakması" isteklerini yinelemişlerdir. Seçimlerden hemen önceye denk gelen bu protestoları bastırmak isteyen güvenlik güçlerinin müdahalesi sert olmuş ve onlarca kişi ölürlen yüzlerce gösterici yaralanmıştır.²⁰ Güvenlik güçlerinin sert müdahalesini engelleyemeyen ve gösteriler sırasında pasif kalan Şerif hükümeti de büyük tepki almıştır. Olaylar üzerine Kültür Bakanı Emad Abu Gazi istifa ederken, 109 ülkenin büyükelçi ve diplomatlarından oluşan bir grup bir bildiri yayınlarak "güvenlik güçlerinin protestoculara müdahalesine bir son vermesini ve hükümetin olayları yatıştırması gerektiğini" belirtmiştir.²¹ Gelişmelerin ardından 21 Kasım'da Başbakan Şerif, hükümetin gerçekleşen olaylardan ve ölümlerden büyük üzüntü duyduğunu belirtmiş ve istifasını Yüksek Askeri Konsey'e sunmuştur. Bununla birlikte "ülkenin içinden geçtiği zor durumlar" göz önünde bulundurularak yeni bir hükümet atanana dek hükümetin görevde kalacağı bildirilmiştir.²²

Şerif'in istifasının ardından General Tantavi liderliğindeki Yüksek Askeri Konsey, Mübarek döneminde 1996-1999 yılları arasında başbakanlık yapmış olan 78 yaşındaki Kemal El-Genzuri'yi yeni kabineyi oluşturmak için atamıştır.²³ Bu atamadan tatmin olmayan göstericileri sakinleştirmek amacıyla General Muhammed El-Assar bir açıklama yaparak "gerçekleşen olaylardan dolayı üzgün olduklarını ve Askeri Konsey olarak özür dilediklerini" söylemiştir.²⁴

Bu gergin ortamda Başbakan olarak atanan Ganzouri yeni kabineyi kurmada büyük zorluklar yaşamıştır. Devrimci gençlik örgütleri ve politik gruplar yeni kurulacak hükümete sivil bir hükümette olması gereken tüm hakların verilmesi gerektiği konusunda baskı yaptılar. Bir önceki hükümetten bazı bakanlar yeni hükümette yer almayacaklarını açıklarken, Dışişleri Bakanı Kemal Amr ve Turizm Bakanı Münir Fakiri başta olmak üzere 11 bakanın görevine devam edeceği açıklandı. Hükümet kurulması çalışmalarından rahatsız olan bazı protestocular ise Genzuri ve bazı bakan adaylarının başbakanlık binasına girişini engelleyen oturma eylemi gerçekleştirdiler.²⁵ Genzuri'nin açıkladığı yeni kabinede en tartışmalı bakanlıklardan olan İçişleri Bakanlığı'na Giza Bölgesi Emniyet Müdür Muhammed İbrahim Yusuf atanırken, Mümtaz Sait ise Ekonomi Bakanlığı'na²⁶, Adel Abdel Hamid Adalet Bakanlığı'na ve Cemal El-Arabi de Eğitim Bakanlığı'na getirilmiştir. Genzuri kabinesinde 16 yeni bakan bulunurken, Şerif'in hükümetinden 10 bakan pozisyonunu korumuş, Mübarek döneminden ise 2 bakan görevini sürdürmüştür.²⁷

Referandum ve Seçimler

Anayasa Değişikliği Referandumu

Devrim sonrasındaki ilk önemli siyasi gelişme Yüksek Askeri Konsey'in (SCAF) anayasada değişikliğe gitme kararı idi. Göstericilerin protestolarını sürdürmesi sonucunda SCAF başkan seçilebilmek için adaylığın önünü açan, başkanlık süresine limit getiren ve seçimler üzerinde hukuksal kontrol getiren düzenlemeleri anayasal olarak belirlemek üzere bir komite oluşturmuştur.²⁸ Sekiz kişiden oluşan komite genel olarak özellikle başkanlık seçimi ve gelen seçimlerle ilgili sekiz maddede değişiklik öngörmüştür. Anayasa'nın 75. Maddesindeki değişiklik başkan seçilebilmek için Mısır'da doğmuş olmayı ve Mısırlı olmayan birisiyle evlenmemeyi şart koşmaktaydı. 76. Maddedeki değişiklik ise başkan adayı olabilmek için parlamentonun alt kanatlarından 30 milletvekilinin desteğini almayı veya ülke genelindeki 15 bölgeden otuz bin imza toplamış olmayı veya Halk Meclisi veya Şura Konseyi'nde en az bir sandalyesi olan bir partiye üye olmayı öngörmüştür. 77. maddede yapılması planlanan değişikliğe göre ise başkanlık süresi 4 yıla sınırlanırken en fazla iki dönem üst üste başkan seçilebilmek mümkün kılınacaktır. Madde 139'daki değişiklikle başkan seçilecek kişinin yardımcı ataması zorunlu hale getirilecektir.²⁹

Referandumu denetlemek ve organize etmekle görevli Yüksek Adalet Komisyonu Başkanı Muhammed Atayya yaptığı açıklamada ülke genelindeki 54 bin sandıkta 16.000 hukukçunun görevli olacağını belirtirken, 40 milyon civarında seçmenin oy kullanabileceğini ifade etmiştir.³⁰ Referandum süresince her ne kadar polis güvenliğinin sağlanmasından görevli olaksa da Yüksek Askeri Konsey askeri güçlerin de referandumun sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi için kimi noktalarda görevlendirileceğini açıklamıştır.³¹ Referandumun hemen öncesinde SCAF yayınladığı bir açıklama ile halkı referanduma davet ederken, 18-19 Mart tarihlerinde medyada referandumla ilgili propaganda yasağını hatırlatmıştır.³²

Referanduma destek özellikle İslami eğilimi yoğun olan gruplardan ve bazı devrimci hareketlerden gelmiştir. Müslüman Kardeşler resmi web sitesinde yayınladığı bir bildiri ile Mısırlıları referandumda 'Evet' oyu vermeye davet ederken, El-Ezher de referandumda değişikliklerin kabulünden yana olduğunu duyurmuştur. Selefilerin bazı kolları ve El-Cemeat El-İslamiye de referandum değişikliklerini destekleyeceklerini belirtmişlerdir. Muhammed El-Baradey'in başını çektiği özellikle seküler ve liberal devrimci gruplar ise anayasa değişikliğine 'hayır' demiş, yeni bir anayasanın yazılması gerektiğini öne sürmüşlerdir.³³

Anayasa değişikliği referandumu SCAF'ın belirlediği 19 Mart 2011 tarihinde ülke genelinde belirlenen oy merkezlerinde gerçekleşmiştir. Genel olarak olumlu bir havada geçen oy verme işlemleri yer yer bloklar arası tartışma-

lara neden olmuştur. Değişikliklere “hayır” kampanyası sürdüren El-Baradey oy vermeye gittiği sırada sözlü tepkiye maruz kalmış ve belirlenenden başka bir merkezde oy kullanmak durumunda kalmıştır.³⁴ Mısırlılar ilk kez bağımsız bir biçimde oy kullanırken katılım beklenenin altında gerçekleşmiştir. Açıklanan resmi rakamlara göre 40 milyonun üzerinde seçmenden sadece %41’i oy kullanırken, %77’lik bir çoğunluk anayasa değişikliğini desteklemiştir.³⁵

Parlamento Seçimleri

Mübarek’in devrilmesinin ardından göstericilerin taleplerinin başında gelen genel seçim, Yüksek Askeri Konsey’in de gündemindeydi. Önce Mübarek döneminden kalan seçim sisteminde değişikliğe gitme kararı alan geçici hükümetin Temmuz ayında çıkardığı yasanın Yüksek Askeri Konsey tarafından onaylanması ile seçimlerle ilgili yeni düzenlemeler kabul edilmiştir.³⁶ Bazılarınca Mısır’ın önceki seçim sisteminde daha karışık olmakla eleştirilen yeni sisteme göre parlamentodaki sandalyelerin üçte biri seçim bölgeleri tarafından belirlenecek, diğer üçte ikilik kısım ise partilerin bölgelerde topladıkları oylara göre tespit edilecekti. Bununla birlikte ülke bireysel parlamenterlerin seçilebileceği 83 bölgeye bölünürken, 46 farklı bölgede ise partiler oy oranlarına göre hazırladıkları listelerle yarışacaktır.³⁷ Bu 83 bölgeden seçilebilecek 166 kişiden en az yarısının profesyonel olması gerekirken, diğer yarısının da çiftçi/işçi olması kararlaştırılmıştır. Her bölgedeki iki sandalyeden birisini kazanabilmek için %50’nin üzerinde oy almak gerekirken, eğer bir sandalyeyi kazanan kişi profesyonel grubundan ise, diğer kişi çiftçi/işçi olmalıdır. Ancak her iki sandalye içinde çiftçi/işçi kabul edilen adaylar %50’nin üzerinde oy alabilirse parlamentoya gidebilmektedirler. İki parlamentolu yapıya sahip olan Mısır yasama sisteminde Halk Meclisi’ne toplamda 498 milletvekili seçilirken, 10 milletvekili de devlet başkanı tarafından atanmaktadır. Şura Meclisinde ise 270 sandalye bulunurken bunların 180’i halkın oylarıyla seçilmekte, 90’ı ise devlet başkanı tarafından atanmaktadır.³⁸

Yüksek Askeri Konsey’in Eylül sonunda yaptığı açıklamaya göre seçimler üç turda gerçekleşecekti. Buna göre ilk tur 28 Kasım 2011’de Kahire, Fayum, Port Said, Damietta, İskenderiye, Kafr El-Şeyh, Assiut, Luksor and Kızıl Deniz bölgelerinde, ikinci tur 14 Aralık’ta Giza, Beni Suef, Menufiye, Şarkiye, İsmailiyye, Süveyş, Beheira, Sohag ve Asvan bölgelerinde ve üçüncü tur da 3 Ocak 2012’de Minya, Kaliubiye, Gharbiye, Dakahliye, Kuzey Sina, Güney Sina, Marsa Matrouh, Kena and Yeni Vadi’de gerçekleşecektir. Yine açıklanan takvime göre Şura Konseyi seçimleri ise Ocak ve Mart aylarında gerçekleşecek ve üç turda tamamlanacaktır.³⁹

Mısırlıların bağımsız bir biçimde oy kullandıkları ilk seçime katılım Mübarek dönemine nazaran çok daha geniş bir sayıya ulaşmıştır. Günün ilk saatlerinden itibaren Mısırlılar oy merkezlerinde uzun kuyruklar oluştururken, özellikle muhafazakar seçim bölgelerinde kadınların yoğun bir biçimde oy

kullanmaya gelmeleri dikkat çekmiştir. Katılımin bu denli yüksek olması nedeniyle Askeri Konsey bir açıklama yaparak oy verme işlemlerinin normalden uzun süreceğini ve bu yüzden seçim merkezlerinin akşam 9'a kadar açık olacağını belirtmiştir. 50'ye yakın partinin yarıştığı seçimin ilk turunda Kahire, İskenderiye, Port Said gibi ülkenin büyük şehirlerinden 168 milletvekili seçilecektir.⁴⁰ İlk turdaki oy verme işlemlerinin tamamlanmasının ardından yapılan açıklamalar oy verme oranının %60 civarında olduğunu belirtmiştir.⁴¹ Müslüman Kardeşler Örgütü'nün siyasi kanadı Özgürlük ve Adalet Partisi %36 civarında oy alarak seçimin ilk turundan zaferle ayrılmıştır. Selefi Nur Partisi oyların %24'ünü alırken, seküler Mısır Bloğu partisi %13, liberal Vafd Partisi %7 ve İslami eğilimli Vasat Partisi ise %4 oy almıştır. Mübarek'in devrilmesiyle sonuçlanan sürecin baş aktörü gençlerin hareketinin politik uzantısı olan "Devrim Devam Ediyor" ise %3,5 civarında oy almıştır.⁴²

Seçimin ikinci turu daha önce açıklandığı üzere 14 Aralık'ta belirlenen dokuz bölgede gerçekleşmiştir. İlk turda olduğu gibi ikinci turda da katılım Mübarek dönemine nazaran yüksek bir oranda olurken oy verme işlemleri seçim merkezlerinde sorunsuz geçmiştir.⁴³ Katılımin %43 dolaylarında olduğu bu turda da oyların dağılımında ilk sırada Özgürlük ve Adalet Partisi gelirken, Nur Partisi ikinci olmuştur. Bu da ülkedeki seçimin öncelikli galibinin İslami partiler olduğunu göstermiştir. Üçüncü sırada Vafd Partisi, Mısır Bloğu dördüncü, Vasat Partisi de beşinci olmuştur.⁴⁴

Sonuçlar açısından bakıldığında seçimin üçüncü turunda da önceki iki tura benzer bir tablo ortaya çıkmıştır. Ancak bu kez katılım oranı %62 ile diğer turlara nazaran daha yüksek gerçekleşmiştir. Yüksek Seçim Komisyonu Başkanı Abdel Moez İbrahim'in yaptığı açıklamaya göre seçimin üçüncü turunun sonucunda Özgürlük ve Adalet Partisi %37,5 ile yine ilk sırada gelirken, Nur Partisi ve diğer partiler önceki turlarda aldığı oylara yakın oranda oylar almışlardır.⁴⁵ Seçim sonuçları birçokları açısından beklenen şekilde gerçekleşmişken, devrimi gerçekleştiren aktörlerin seçim sonrasında yeteri kadar temsil edilemediğini de belirtenler olmuştur.

Altı hafta süren Mısır'ın devrim sonrası gerçekleşen ve ülke tarihinin ilk bağımsız ve özgür seçiminin sonuçları Ocak 2012'de açıklanmıştır. Seçimin şüphesiz galibi, kullanılan oyların %43,7'sini alarak parlamentoya seçilebilecek 498 sandalyenin 218'ini kazanan Müslüman Kardeşler'in siyasi hareketi Özgürlük ve Adalet Partisi olmuştur. Selefi grubunun Nur Partisi ise oyların %21,7'sini alırken 108 parlamenterle temsil edilme hakkını kazanarak seçimden ikinci parti olarak çıkmıştır. Bunların dışında Vafd, Mısır Bloğu, Vasat gibi partiler ise parlamentoda daha az sayıda milletvekili ile kendilerine yer bulurken, bu gruplar ülke siyasi yelpazesinde marjial hareketlerin de temsil edilmesini sağlayacaklardır.⁴⁶ Bu sonuçlar göstermiştir ki Mısır'da Mübarek sonrası siyasi yaşamın en etkin aktörleri İslami eğilime sahip hareketler olacaktır. Bu durum Batılı aktörlerde endişe konusu iken, bölgede İsrail dışındaki ülkelerde olumlu bir biçimde karşılanmıştır.

Protestolar, Çatışmalar ve Diğer Olaylar

8-10 Temmuz Olayları

Askeri yönetimden memnun olmayan devrimci gençler, düzenledikleri gösterilerle SCAF üzerinde baskı kurmaya çalışmaktaydılar. Devrimin kazanımları birçoklarına göre askeri yönetimin sürmesi ile erimekte ve değişimin tam olarak gerçekleşmesi engellenmekteydi. Özellikle SCAF'ın bu yavaş tutumunu eleştirmek ve devrimin meşru taleplerini kamuoyundan gelen baskıyla gerçekleştirmek amacıyla kurulan yeni bir facebook grubu, Mısırlıları 8 Temmuz'da "İkinci Mısır Devrimi Gösterisi"ne davet etmekteydi. "Bir Değişim Görmüyorum: O Halde Tahrir Meydanı'na Geri Dönüyoruz", "Devrim Devam Ediyor, İkinci Bir Diktatörlüğe Hayır" gibi posterlerle duyurular yapan sivil hareketlerin temel talepleri arasında sivillerin askeri mahkemelerce yargılanmasının durdurulması, asgari ücretin yükseltilmesi, Mübarek ve oğullarının en kısa zamanda yargılanması, Ulusal Demokratik Parti'nin kapatılması, siyasi mahkumların serbest bırakılması, devlet kurumlarındaki eski rejim aktörlerinin ayıklanması ve İsrail'e gaz satışının durdurulması bulunmaktaydı.⁴⁷ 8 Temmuz Cuma günü Tahrir Meydanı'ndaki gösteriyi organize eden gruplar arasında Devrimci Gençlik Koalisyonu, Müslüman Kardeşler, Vafd Partisi ve bazı solcu hareketler bulunmaktaydı. Meydanda çadırları bir gün öncesinden kuran protestocular İsmailiye, İskenderiye ve Süveyş başta olmak üzere birçok şehirden Kahire'ye gelerek büyük gösteriye hazırlanmışlardır. Süveyş şehrinde de binlerce devrimci, askeri yönetimi protesto etmek amacıyla meydanlarda toplanmıştır.⁴⁸ Süveyş'teki olaylar sonrasında İçişleri Bakanı, Süveyş Emniyet Müdürü Üsame El-Tavil'i protestocuları sakinleştirmek amacıyla görevinden almıştır.⁴⁹ Devam eden protestolar karşısında zor durumda kalan Essam Şerif hükümeti ardı ardına açıklamalar yaparak Mübarek'in devrilmesi sürecinde göstericilerin ölümüne neden olan güvenlik görevlilerinin yargılanacağını belirtmiştir. İçişleri Bakanı Mensur El-Essavi 18 generalin, onlarca orta ve alt kademe güvenlik görevlisinin 1 Ağustos itibarıyla görevden uzaklaştırılacağını duyurmuştur.⁵⁰ Öte yandan Yüksek Askeri Konsey ve Savunma Bakanlığı ortak bir açıklama yayımlayarak göstericilerin taleplerini ve haklarını aramalarının saygıyla karşılandığını, parlamento ve başkanlık seçimlerinden sonra iktidarın sivil yönetime bırakılacağını, bu geçiş sürecinde Mısır'daki tüm sosyal ve politik aktörlerle temas halinde olacağını belirtmiştir.⁵¹

İsrail Büyükelçiliği'ne Saldırı

9 Eylül Cuma günü Tahrir Meydanı'nda protestocular askeri yönetimin reform yapması konusunda çabuk davranmasını tetiklemek amacıyla gösteri düzenlemişlerdir. Göstericilerin eleştirdiği bir diğer konu ise sivillerin askeri mahkemelerce yargılanması ve binlercesinin hapse atılmasıydı.⁵² Güvenlik güçlerinin sert tepki göstermesi, protestocuların daha da öfkelenmesine ne-

den olmuştur. Zamanla kontrolden çıkan göstericiler İsrail aleyhine sloganlar atmaya başlayarak İsrail bayrağı yakmışlar ve Tel-Aviv yönetimine tepki göstermişlerdir. Daha sonra akşam saatlerinde protestocuların bir kısmı İsrail Büyükelçilik binasına saldırarak önce güvenlik duvarını yıkmış, korumaları aşarak binaya girmişlerdir.⁵³ Gece yarısını geçtiği saatlerde büyükelçilik binası protestocular tarafından tamamen ele geçirilmiş, eylem sırasında birçok resmi belge binanın camlarından fırlatılmıştır. Olayların büyümesi üzerine büyükelçilik görevlilerinin talebi ve Washington ve Tel-Aviv’le gerçekleşen görüşmelerin ardından Mısır ordusuna bağlı komandolar olay yerine gelerek 6 büyükelçilik çalışanını saklandıkları yüksek güvenlikli odadan çıkarmışlardır. Olaylar sonrasında İsraili diplomatlar aileleriyle birlikte askeri bir uçakla ülkelerine dönmüşlerdir.⁵⁴ Daha sonra yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere diplomatların büyükelçilik binasından çıkarılmaları Washington yönetiminin SCAF lideri General Hüseyin Tantavi ile yoğun bir temasının ardından gerçekleşebilmiştir. İsraili yetkililer de aynı dakikalarda Tantavi ile iletişime geçmeye çalışmış ancak ona ulaşamayınca İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak Mısırlı İstihbarat şefi Murad Muvafi ile görüşerek duruma müdahale edilmesini istemiştir.⁵⁵ Müdahale sırasında üç göstericinin öldüğü belirtilirken 1000’e yakın protestocu da yaralanmıştır.⁵⁶ Öte yandan İsraili kaynaklar Mısır polis güçlerini göstericilere müdahale etmemekle suçlamış ve Kahire yönetiminin bu anlamda daha yoğun önlemler almasını istemiştir.⁵⁷ Büyükelçiliğe saldırı Mısır’da yaşayan diğer İsraililerde de korkuya neden olmuş, Delta Galil adlı tekstil fabrikası tüm İsraili çalışanlarını, diğer bazı firmalara üst düzey yöneticilerini ülkeden çıkarmıştır.⁵⁸

17-21 Kasım Olayları

Kasım ayının son haftasında yapılacak seçimler öncesinde Kahire’de askeri yönetim karşıtı gösteriler sonrasında ordu güçlerinin sert müdahalesi ile ortaya çıkan çatışmalar ülkede yeni bir panik havası estirdi. İslamcı, liberal, seküler, sosyalist ve Kıpti devrimci gruplar “Tek İstek Cuması” için Tahrir Meydanı’nı yeniden doldurmaya başladılar. Protestoların en önemli talebi “askeri yönetimin en kısa zamanda son bulması ve SCAF’ın yetkilerini sivil yönetime devretmesiydi”. Ancak güvenlik güçleri hafta sonu boyunca göstericilere aşırı güç kullanarak müdahale etmiş çıkan çatışmalarda onlarca kişi ölürken yüzlerce yaralanmıştır.⁵⁹ Olaylar sırasında güvenlik güçlerinin bu katı tutumu, protestocuların daha da öfkelenmesi ve sonrasında Napolyon Bonapart döneminde kurulan ve ülke tarihinin en önemli eserlerinin bulunduğu Mısır Enstitüsü binasının da içinde olduğu birçok binanın ateşe verilmesiyle sonuçlanmıştır. Olaylar sırasında Enstitüdeki binlerce el yazma esere zarar gelmiş ve Mısır tarihinde büyük öneme sahip eserlerden birçoğu yok olmuştur.⁶⁰ Özellikle Tahrir Meydanı’nda yoğunlaşan çatışmalar daha sonra Süveyş, Nil Deltası ve İskenderiye gibi şehirlere de yayılarak bir hafta sonra gerçekleşecek olan seçimlerin ertelenmesi tehlikesini gündeme getirmiştir.⁶¹

Devrim’e Bölgesel ve Uluslararası Tepkiler

Türkiye

Ortak noktaları Amerika’nın bölgedeki önemli partnerlerinden olmaları olan Ankara ve Kahire, Mübarek dönemi boyunca karşılıklı ziyaretler üzerinden devam eden ancak istenilen seviyeye ulaşamayan bir işbirliği içindeydiler. Türkiye’deki hükümetlerin hemen hiçbir zaman Mübarek yönetiminin değişmesini veya rejimin demokratikleşmesini hedef alan bir ajandası gözlemlenmemiştir. AK Parti döneminde de Mısır’la işbirliği yukarıda belirtilen sınırlı çerçevede devam etmiş, Erdoğan hükümeti çok kısıtlı da olsa, zaman zaman Mübarek yönetimine reform yapma çağrılarında bulunmuştur.

2011’in başında tüm dünyayı olduğu gibi Türk hükümetini de hazırlıksız yakalayan Arap Uyanışı, Tunus’un ardından Mısır’a sıçradığında Ankara ilk etapta hızlı bir reaksiyon göstermemiştir. Bunu söylemiş olmakla birlikte Başkan Mübarek’in rejiminin artık kaçınılmaz bir sona yaklaştığını en erken fark eden ve bu anlamda açıklamalarda bulunan ülkelerin başında yine Türkiye’nin geldiği belirtilmelidir. Mısır’daki ayaklanmaların başlamasının hemen ardından Ankara tarafını protestocularıdan yana olarak belirlemiş ve Devlet Başkanı Mübarek’e, gösteri hakkına saygı duyması ve göstericilere karşı şiddet kullanmaması gerektiği uyarılarını yapmıştır. 1 Şubat’ta partisinin grup toplantısında El-Cezire’nin canlı olarak verdiği⁶² konuşmasında Başbakan Erdoğan Kahire yönetimine “Hiçbir yönetim baskıyla ayakta kalamadı. Halktan gelen değişim arzusunun tereddütsüz karşıla” çağrısında bulunmuş ve değişimi önermiştir. Erdoğan ayrıca “Mısır’da bir kişinin dahi burnu kanasın istemiyoruz. Türkiye olarak kardeş Mısır ve Tunus halkının yanında durmaya devam edeceğiz. Mısır’da ve Tunus’ta reformların hayata geçmesi, sükûnetin sağlanması birlik ve bütünlüğün kesinlikle bozulmaması en büyük arzumuzdur” diyerek geçişin ve dönüşümün en kânsız ve düzenli bir biçimde olmasını temenni etmiştir.⁶³

Öte yandan Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Münih’te gerçekleştirilen Güvenlik Konferansı’nda Mısır’daki olaylarla ilgili olarak ABD’li mevkidaşı Hillary Clinton ile görüşmüştür. Görüşmeden sonra yaptığı açıklamada Davutoğlu, “Mısır’ın iç huzur ve istikrarı bozulmaksızın siyasi yapısının demokratik bir dönüşüm geçirerek halkın taleplerinin karşılanacağı yeni bir dönemin başlamasının Mısır için de, bölge için de çok sağlıklı sonuçlar doğuracağına inanıyoruz” diyerek değişimin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Yine bu bağlamda ABD ile Türkiye’nin Mısır konusunda birçok anlamda paralel düşünceler taşıdığını belirten Davutoğlu, Mısır’da dış faktörlerin halkın iradesinin önüne geçemeyeceğinin ve uluslararası toplumun Mısırlıların kararına saygı duyması gerektiğinin altını çizmiştir.⁶⁴

Türkiye’nin göstericilerin tarafında olması ve bu yönde açıklamalar yapması Mübarek yönetimince hoş karşılanmamıştı. Bu çerçevede Türkiye’nin

Kahire Büyükelçisi Avni Botsalı Mısır Dışişleri bakanlığına çağrılmış ve Türkiye'nin tutumu karşısındaki tepki iletilmiştir. Yine bu çerçevede Dışişleri Bakanı Ahmet Ebul Geyt Türkiye'ye bir mektup yollayarak hem tepkisini sunmuş hem de gelişmelerle ilgili bilgi vermiştir. Mısır'ın Ankara Büyükelçisi Abdurrahman Selahaddin de yaptığı bir açıklamada "Türkiye'nin ilgisini anlıyoruz. Ancak kendileri için neyin iyi olduğuna sadece Mısır halkı karar verebilir. Bunu nasıl ve ne zaman yapacaklarına karar verecek olan da Mısır halkıdır" diyerek Türkiye'nin açıklamalarında daha temkinli olmasını önermiştir.⁶⁵

11 Şubat günü Mısır'da Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in istifasını açıklaması tüm dünyada yankı bulurken Türkiye hem Başbakanlıkça hem de Dışişleri Bakanlığı'na açıklamalar yayımlayarak istifayı değerlendirmiştir. Başbakanlık'tan yapılan açıklamada "Yönetimi devralan Mısır Silahlı Kuvvetleri Yüksek Konseyi'nin, sağduyulu ve mutedil bir yaklaşımla, adil ve serbest seçimlerle oluşacak yeni yönetime görevi en kısa zamanda devretmesini temenni ediyoruz" denilmiş, bu halk devriminin, köklü bir geçmişi olan Mısır'ı daha güçlü yapacağına olan inancın altı çizilmiştir.⁶⁶ Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ise "tarihi" olarak nitelediği istifayı, "Bu herhangi bir lider değişikliği açısından tarihi değil. Önemli olan Mısır halkının çok güçlü bir siyasi bilinçle yaklaşık 15 gündür hiçbir şiddete başvurmadan taleplerini dile getirmesi ve bu taleplerin artık yönetimde beklenen yansımaları bulmuş olmasıdır" cümleleriyle yorumlamıştır. Davutoğlu ayrıca geçiş sürecinde dikkat edilmesi gereken üç unsuru şu şekilde sıralamıştır: "Devletin ve kamu düzeninin sürekliliği sağlanmalı. Halkın talepleri yerine getirilmeli ve evrim yoluyla bir tür dönüşüm suretiyle Mısır'da istikrarlı ve kalıcı bir demokrasi inşa edilmeli. Demokrasi inşa faaliyetleri halkın yakından takip edebileceği, şeffaf, uluslararası toplumla birlikte izlenebilecek bir yol haritası ile birlikte gerçekleşmeli."⁶⁷

Mısır'da yönetimin değişmesinin üzerinden birkaç hafta sonra Türkiye'den ilk üst düzey ziyareti Yüksek Askeri Konsey Başkanı General Tantavi'nin daveti ile 3 Mart'ta Kahire'ye gelen Cumhurbaşkanı Abdullah Gül gerçekleştirmiştir.⁶⁸ İkili ve beraberindeki Dışişleri Bakanları Millî Savunma Bakanlığı'nda görüşmüşlerdir. Cumhurbaşkanı Gül yaptığı açıklamada Mısır'da Türkiye'nin tecrübelerini açık yüreklilikle paylaşarak, öngörülerini dile getirdiklerini belirterek, "Şunu yakinen gördüm ki Sayın Mareşal Tantavi ve arkadaşları, Mısır gençliği ve halkının arzu ve beklentilerini görür vaziyetler ve bu doğrultuda kısa süre içerisinde üstlerine düşeni yapacaklarını ifade ettiler" demiştir.⁶⁹ Cumhurbaşkanı Gül daha sonra Türkiye'nin Kahire Büyükelçiliği rezidansında, Müslüman Kardeşler Lideri Muhammed Badii, El-Ghad Partisi Başkanı Ayman Nur, Vafd Partisi Lideri El-Seyid El-Bedeve, Kefaya Grubu Başkanı George İshak, Bağımsız Solcu Parti Başkanı Ahmed Baha El-Din Şaban, Al-Shoruk Yayınevi Başkanı İbrahim el-Muallim, 25 Ocak Devrimci Gençlik Grubu üyeleri, Arap Birliği Genel Sekreteri Amr

Musa ve Ulusal Değişim Cemiyeti Başkanı ve muhalif lider Muhammed El-Baradei ile ayrı ayrı görüşerek devrim süreci sonrası fikir alışverişinde bulunmuştur.⁷⁰ 25 Ocak Devrimi olarak adlandırılan ve 11 Şubat'ta Mübarek'in görevi bırakmasıyla sonuçlanan sürecin sonrasında bu ülkeye Devlet Başkanı düzeyinde yapılan ilk ziyareti Türk Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün gerçekleştirmesi iki ülke arasında bundan sonraki süreçte daha yakın bir işbirliği olacağına bir işaret olarak yorumlanabilir. Gül'ün kısa Mısır ziyareti, Türk dış politikasının dinamikliğini ifade ettiği gibi, Mısır'la devrim sonrası süreçte ilişkilerin yeni bir ivme kazanacağını da göstermektedir.⁷¹

Türkiye'den Mısır'a bir diğer üst düzey ziyareti Başbakan Erdoğan gerçekleştirmiştir.⁷² Arap Baharı turu kapsamında Mısır, Tunus ve Libya'yı içeren gezi programının ilk durağı olan Kahire'ye 12 Eylül günü akşam saatlerinde varan Erdoğan havaalanında binlerce Mısırlı tarafından karşılanmıştır.⁷³ Ertesi gün temaslarına başlayan Erdoğan Yüksek Askeri Konsey Başkanı Mareşal Tantavi ile bir saat süren ve bölgesel gelişmelerin değerlendirildiği bir görüşme gerçekleştirdi.⁷⁴ Daha sonra Erdoğan Mısırlı mevkidaşı Essam Şerif'le bir araya gelerek 'Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasına ilişkin 'Ortak Siyasi Bildirge'yi imzaladı.⁷⁵ Daha sonra yapılan basın açıklamasında konuşan Şerif, Mısır ve Türkiye'nin daha da yakınlaşması gerektiğini belirtmiş, özellikle ekonomik ve siyasi anlamda işbirliğini artırmak için tüm yolların kullanılacağını söylemiştir.⁷⁶ Yine aynı gün Erdoğan'ın bir başka ziyareti de Arap Ligne olmuştur. Dışişleri Bakanlar Konseyi'nin açılış konuşmasını yapan Başbakan, Türk ve Arap milletlerinin yüzyıllardır süren dostluğuna vurgu yapmış, "Sana'da torununa tahta bir oyuncak dahi alamayan bir dedenin yüreğindeki hüznün, Rabat'ta, Beyrut'ta gözyaşına dönüşür. Riyad'da, Doha'da yaşanan mutluluklar, Kudüs'te, İstanbul'da gönüllerimizi şenlendirir. Gazze'de ağlayan Filistinli bir çocuk, Ankara'daki bir annenin yüreğini sızlatır. Kahire'de gençliğin yükselen sesi Trablus'ta, Şam'da, İstanbul'da aynı heyecanla yankılanır. Bizler aynı beden ve aynı ruhun unsurlarıyız" diyerek daha ziyade Arap halklarının kalplerine yönelik mesajlar vermiştir. Arap Uyanışı'nın önemine de değinen Erdoğan "halkların zaferi" olarak nitelediği bu devrimlerin bu ülkelerde demokratik düzen yerleştiğinde başarıya ulaşacağını söylemiştir. Yine İsrail'in politikaları karşısında Arap ve Türk başkentlerinin ortak politikalar yürütmesi gerektiğini belirten Türk Başbakan, İsrail'in zulmüne daha fazla seyirci kalınmayacağını altını çizmiştir.⁷⁷ Taraflar arası temaslar göstermiştir ki Mısır ve Türkiye ilişkileri yeni dönem "gizli rekabet"ten "açık ortaklık ve işbirliği"ne evrilmeye sürecine girecektir. Bu da bölgede daha güçlü bir Arap-Türk dostluğunun önünü açacaktır.⁷⁸

Ziyaretinin ikinci gününde Erdoğan el-Ezher Şeyhi Ahmet El Tayyip, Mısır Müftüsü Ali Cuma⁷⁹ ve Kıpti cemaati lideri Papa Shenouda III⁸⁰ görüşmüştür. Başbakan ayrıca Kahire'nin Giza semtinde Yunus Emre Türk Kültür Merkezi'nin açılışını yapmıştır. Açılış sonrasında 25 Ocak Devrimi Gençleri Koalisyonundan bazı gençlerle bir araya gelen Erdoğan gençlerin devrimde-

ki rolünden övgüyle bahsederek şöyle demiştir: “Mısır gençliği, ülkelerini ileriye götürmek için gerekli olan enerjiye sahip. Mısır ve Türkiye arasındaki işbirliği, azımsanamayacak bir güçtür.”⁸¹ Erdoğan gezi boyunca ayrıca Mısır siyasetinin önemli aktörlerinden Müslüman Kardeşlerin temsilcileri, Arap Ligi eski Genel Sekreteri ve Mısır’daki Cumhurbaşkanlığı seçimleri için adaylığını koyan Amr Musa, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı eski başkanı Muhammed El-Baradei ve Filistin Ulusal Yönetimi Başkanı Mahmud Abbas’la bir araya gelmiştir.⁸²

İran

Ortadoğu’da en garipten durumlardan bir tanesi şüphesiz Mısır ile İran arasındaki ilişki(sizlik)dir. Bilindiği gibi Kahire, Tahran ile 1979’dan beri diplomatik ilişki kurmamaktadır. Dünya devletleri arasında sadece İsrail ve Amerika, İran ile diplomatik ilişki kurmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında İslam dünyasının en önemli ülkelerinden olan İran ve Mısır’ın birbirlerine karşı bu kadar hasmane bir tutum sergilemeleri, bunun yanında Mısır’ın Amerika ve İsrail’e yakınlığı, yine bu iki ülkenin İran’a karşı düşmanlığı göz önüne alındığında denklem biraz daha netleşmektedir. Amerika ve İsrail yönetimlerinin Mübarek dönemi boyunca Mısır siyasetine doğrudan etki etmelerinin doğal bir sonucu olarak okunabilecek bu durum, bir başka açıdan bakıldığında ise İsrail’in bölgedeki tahakküm edici politikalarına bölge ülkelerinin ortak bir tavır sergileyememesi gibi bir durumu da ortaya çıkarmaktadır. Mısır’da meydana gelen halk hareketlerinin bu statükoyu dönüştürebileceği tartışmaları devrimin ilk günlerinden itibaren konuşulmaya başlandı. Devrim aktörlerinin ve sonrasında kurulan geçiş hükümetlerinde görev alan siyasetçilerin yaptıkları açıklamalar bu yönde bir değişimin gerçekleşebileceğinin işaretlerini vermiştir.

İran, devrimin ilk günlerinden itibaren Mısır’da protestocuların yanında olduğunu belirten açıklamalar yapmış ve Mısır ve Tunus’taki ayaklanmalara destek vermiştir. Bu çerçevede İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihî’nin 1 Şubat’ta yaptığı “Kuzey Afrika’daki halk ayaklanmaları bölgede bir hareketlenmeye işaret etmekte ve diktatöryal düzenlerin artık son bulması gerektiğini göstermektedir. İnsanlar artık kendi kaderlerini belirlemek istiyor” açıklaması bu desteğin en belirgin göstergesidir.⁸³ İran Devlet Başkanı Ahmedinejad, Hüsnü Mübarek’in görevi bırakmasının ardından memnuniyetini ifade ettiği bir açıklama yapmış ve Mısırlılara devrimi bağımsız bir seçim yapılana kadar muhafaza etmelerini ve eski rejimin geri gelmemesi için ellerinden geleni yapmalarını tavsiye etmiştir.⁸⁴

Devrim sonrasında kurulan Essam Şerif hükümetinin ilk dışişleri bakanı olan ve görevinin üçüncü ayında Arap Birliği Genel Sekreterliği’ne seçilen Nebil El-Arabi verdiği bir mülakatta İran’ın Mısır’ın düşmanı olmadığını altını çizmiş, “Geçmişe değil, artık geleceğe bakmak istiyoruz. İran’la ilişkilerimizi ilerletme yönünde niyetimiz var” açıklamasını yapmıştır. İran’la

ilişkilerinin gelişmesinin Amerika ile olan yakın işbirliğine zarar vermeme- si gerektiğini belirten El-Arabi “Amerika’nın en yakın dostları olan İngiltere, Almanya ve Fransa’nın da İran’la ilişkileri var ve bu durum bu ülkelerle Amerika arasında bir soruna yol açmıyor” diyerek yeni Kahire yönetimlerinin Tahran’la ilişkilerini ilerleteceğinin işaretini vermiştir.⁸⁵ İran’ın Mısır’daki resmi ofisinin direktörü Muhtaba Amani yaptığı bir açıklama ile İran Parlamentosu ve Dışişleri Bakanlığı’nın El-Arabi’nin açıklamalarından duyduğu memnuniyeti ifade etmiş ve işbirliği yolunda kendilerinin de adım atmaya hazır olduğunun altını çizmiştir. 4 Nisan 2011’de Amani, Mısır Dışişleri Bakanı El-Arabi ile buluşarak ülkesinin Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi’nin mektubunu iletmıştır. Salihi bu mektupta Mısırlı mevkidaşına Tahran veya Kahire’de görüşme davetinde bulunmuştur.⁸⁶ Dışişleri Bakanları’nın bu açıklamaları sonrasında İran’ın Birleşmiş Milletler’deki daimi temsilcisi Muhammed Kazai 12 Nisan’da Kahire’ye resmi bir ziyarette bulunarak işbirliğinin ilerletilmesi konusunda görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁸⁷ Bu görüşmeden bir hafta sonra İran haber kanalı Press TV’de Tahran’ın deneyimli bir diplomat olan Ali Ekber Sibuyeh’i Kahire Büyükelçisi olarak atadığı haberi verilmiştir.⁸⁸ Ancak daha sonra bu haber İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ramin Mihmanperest tarafından yapılan bir açıklamayla yalanlanmıştır. Mihmanperest açıklamasında “her ne kadar Mısırlı kardeşlerimiz hazır olduğunda ileriye doğru adım atmaya biz de hazır olsak da büyükelçi atanması ya da başka kararlarla ilgili açıklamalar için biraz erken” ifadelerini kullanmıştır.⁸⁹ Nisan ayı sonunda Kuveyt’e resmi bir ziyaret gerçekleştiren Mısır Başbakanı Essam Şerif’in İran’la Mısır işbirliğinin Kahire’nin Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerine zarar vermeyeceğini söylemesi Tahran tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁹⁰ Öte yandan, İran Dışişleri Bakanı Mayıs ayı sonunda yaptığı bir açıklamada “İran ve Mısır, ilişkileri geliştirme sürecinde hareket ediyorlar, bu süreçte sabırla hareket etmek gerekir” diyerek, ilişkilerin ilerlemesi anlamında kararlılıklarının altını çizmiştir.⁹¹ Ağustos ayında İran Parlamentosu Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komitesi Başkanı Alaaddin Borucerdi ve beraberindeki bir heyet Kahire’yi ziyaret ederek Mısırlı yetkililerle resmi temaslarda bulunmuştur.⁹²

İsrail/Filistin

Mısır’daki olayları başladığı ilk günden itibaren endişe ile izleyen İsrail yönetimi, halk hareketlerinin kısa sürede ulaştığı ivmeyi neredeyse tüm dünya gibi tahmin edememişti. Bu yüzden ilk günlerde sessiz kalan Tel-Aviv daha sonra yaptığı açıklamalarla⁹³ Hüsnü Mübarek’ten yana olduğunun işaretini vermiştir. İsrail Başbakan’ı Benjamin Netanyahu olayların başlamasının üzerinden birkaç gün sonra yaptığı bir açıklamada Mısır’daki hareketlerin arkasında İslamcı bir tehdidin olabileceğini öne sürerek şöyle demiştir: “Bizim gerçek korkumuz olayların arkasından İran’da olduğu gibi radikal İslamcı ve baskıcı bir rejimin ortaya çıkmasıdır. Mısır’daki kaos ortamında organize

İslami bir grup, ülkenin yönetimini ele geçirebilir.”⁹⁴ Netanyahu daha da ileri giderek Amerika ve Avrupalı liderlere mektup göndererek kamuoylarının Mübarek karşıtı grupları desteklemesinin yanlıcı olacağını, ülkelerinin daha geniş bağlamdaki çıkarlarını kollamak için Mübarek yönetiminin görevde kalmasını sağlamaları gerektiği mesajını iletmiştir.⁹⁵ Diğer taraftan Cumhurbaşkanı Şimon Perez ise olayların yoğun yaşandığı ilk günlerde ‘Mübarek’in yaptığı en iyi şeyin İsrail’le Barış Anlaşmasına sadık kalması’ olduğunun altını çizmişti. Bu denklemde önemli bir yer tutan Washington yönetiminin Mübarek’e arka çıkmaması ise gelişmelerde İsrail’i endişelendiren, bir o kadar da hayal kırıklığına uğratan bir durumdu.⁹⁶ Yine bu bağlamda Mısır’da rejim değişikliğinin İsrail’i bölgede müttefiksiz bırakacağı ve dolayısıyla bazı politikalarını yeniden gözden geçirmesi gerekebileceği yorumları yapılmıştır.⁹⁷ Mübarek’in görevden ayrılacağıın iyice belirginleşmesi ile gerek İsrail’de ve gerekse Amerika’daki İsrail lobisinde endişenin dozu artmıştır. ABD’deki en büyük İsrail lobilerinden AIPAC (The American Israel Public Affairs Committee) 10 Şubat’ta yayınladığı açıklamada Mısır’da olası bir rejim değişikliğinde Müslüman Kardeşler gibi aşırı İslamcı grupların iktidara gelebileceği tehlikesine işaret etmiş ve bu durumun hem İsrail hem de Amerika için istenmeyen sonuçları olabileceği belirtilmiştir.⁹⁸

Mısır’daki devrimin ilk günlerinden itibaren biraz da ne tür bir tutum takınması gerektiğini bilemediğinden⁹⁹ İsrail sessiz kalmış ve Mübarek’in görevini bırakması bile bu durumu değiştirmemiştir. İsrail’in en önemli iki endişesi şüphesiz Mübarek sonrası gelecek iktidarın kendileriyle olan barış anlaşmasını devam ettirmemesi ve Arap dünyasındaki en önemli “dolaylı müttefik”ini kaybetmesiydi. Durumun bu derece kritik olması Başbakan Netanyahu’ya hükümetin diğer mensuplarına Arap Baharı ile ilgili açıklama yasağı getirmesine neden olmuştur.¹⁰⁰ Her ne kadar hükümetten doğrudan açıklamalar gelmese de İsrail’e yakın uluslararası medya birçok kanaldan bu tehlikeye “abartılı” bir biçimde dikkat çekmiştir.¹⁰¹ Mübarek’in istifasını açıklamasıyla tüm dünyadan tepkiler gelirken İsrail resmi tarafı ise görece sessiz kalmış¹⁰², Mübarek’in devrilmesinden ziyade Mısır Yüksek Askeri Konseyi’nin İsrail’le olan anlaşmalara bağlı kalacağı açıklamasını memnuniyetle karşıladığını belirten bir duyuru yayınlamıştır.¹⁰³ İsrail’in bu çekimser tutumunun arka planındaki neden, Başbakan Netanyahu’nun Kasım ayında parlamentoda yaptığı konuşmada Mısır devrimini anti-demokratik, anti-liberal ve anti-İsrail olarak tanımlamasıyla belirginleşmiştir. Başbakan ayrıca Müslüman Kardeşler gibi aşırı İslamcı örgütlerin iktidara gelmesinin ve daha da güçlenmesinin bölge için büyük bir tehlike olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁴

İsrail’in devrim karşısındaki tutumu Mısır’da gerek resmi ağızlarca ve gerekse toplumun diğer katmanlarında eleştirilmiştir. Bunlar arasında Mısır’ın en önemli yayın organı El-Ahram da bulunmaktaydı. Gazete, İsrail’in protestocuların değil de Mübarek’in tarafında oluşumu şiddetle eleştirirken, Başbakan Netanyahu dahil İsraili devlet adamlarından gelen Mübarek yanlısı

mesajları ve devrim sonrası durumun İran benzeri bir biçimde olacağına dair benzetmeleri “salakça yapılmış açıklamalar” olarak nitelendirmiştir.¹⁰⁵ Gazetede çıkan bir başka analizde ise İsrail’in Ortadoğu’da demokratikleşmeyi istemediği, bölge halklarının demokratik kurumlarca yönetilmesinin İsrail’in politikalarına karşı tehdit olacağına düşünülüyor ve bunun için Mübarek gibi Tel-Aviv politikalarına ses çıkarmayan liderlerin desteklendiği belirtilmiştir.¹⁰⁶

Devrim sonrası dönemde Yüksek Askeri Konsey’in yönetimindeki Mısır’ın İsrail/Filistin sorununa yönelik dış politikasının da değiştiği gözlemlenmiştir. Bunun en açık göstergesi Mısırlı diplomatların Nisan ayında Amerika ve İsrail’e danışmadan El-Fetih ve Hamas arasında uzlaşma görüşmeleri gerçekleştirmeleridir. Görüşmeler sonucunda Kahire’deki istihbarat binasında imzalanan anlaşmaya göre El-Fetih ve Hamas arasındaki dört yıllık ayrışmaya son verilecek ve 2012 içerisinde ortak bir hükümet kurulması için görüşmeler devam edecektir. Mısır’ın bu görüşmeleri tesis etmede büyük rol oynaması ise olayın İsrail’i rahatsız eden en önemli unsurdu.¹⁰⁷

Yine Mısır dış politikasındaki değişiklikten İsrail’in payına düşen bir diğer gelişme ise dönemin Mısır Dışişleri Bakanı Nebil El-Arabi’nin Mısır’ın Gazze Şeridi’ne açılan sınır kapısını sürekli olarak açmak üzere hazırlıklar yaptığını açıklamasıydı.¹⁰⁸ Planın medyaya yansımından birkaç hafta sonra Mısır, İsrail’in aksi yönde lobisine rağmen Gazze-Refah sınır kapısını açtığını duyurmuştur. Kararın ardından Mısır’a geçmek isteyen Gazzeliler uzun kuyruklar oluştururken, sınırın en son açık olduğu dört yıl önceki istatistiklere göre günlük 300 olan geçiş yapan sayısı 450’ye yükselmiş ve bu rakamın 1000’e ulaşabileceği belirtilmiştir.¹⁰⁹

İsrail ile Mısır arasında gerginliğe neden olan bir diğer gelişme ise Ağustos ayında Güney İsrail’de sınır ötesinden gerçekleşen saldırılar sonrasında ortaya çıkan durumdur. 18 Ağustos’ta Mısır sınırından İsrail’e geçen saldırıganlar rastgele hedeflere saldırılarda bulunmuş, altı sivil ve iki İsrail askerini öldürmüştür. Bölgede operasyon başlatan IDF (Israeli Defence Forces - İsrail Savunma Güçleri) Filistinli oldukları iddia edilen saldırıganlardan bazılarını öldürmüştür.¹¹⁰ Ancak daha sonra yapılan soruşturmada saldırıganların dokuzu Filistinli üçü Mısırlı¹¹¹ olmak üzere toplamda 12 kişi olduğu belirtilmiştir. İsrail Güvenlik Güçleri’nin saldırıganları etkisiz hale getirmeye çalışırken yaptığı operasyonda Mısırlı 5 güvenlik görevlisini de öldürmüştür.¹¹² Bu ölümlerden İsrail’i sorumlu tutan Mısır yönetimi olaya sert tepki göstermiş ve 1979’daki Camp David Barış Anlaşması’nın çiğnendiğini belirtmiştir. Mısır hükümeti olayla ilgili yaptığı toplantıda İsrail’in özür dilemesi gerektiğini belirtmiş ve bu gerçekleşene kadar Tel-Aviv’deki büyükelçisini geri çağıracağını açıklamıştır.¹¹³ İsrail Dışişleri Bakanlığı’ndan Yigal Palmor yaptığı açıklamada İsrail’de hiç kimsenin Mısırlı güvenlik güçlerini incitmek istemeyeceğini belirtmiş ve Mısır’ın Büyükelçisini geri çekmemesini arzu

ettiklerini söyleyerek bu durumun Tel-Aviv yönetiminde yarattığı endişeyi dile getirmiştir.¹¹⁴ Açıklamadan hemen bir gün sonra Kahire'yle ilişkilerinin daha da gerilmesini istemeyen İsrail, pek de sık rastlanmayan bir biçimde Mısır'dan resmi bir özür dilemiştir.¹¹⁵ İsrail güçleri saldırının düzenleyicisi oldukları iddiasıyla Gazze'de bazı hedeflere roket saldırısında bulunmuş ve iki- si iki yaşında bebek ve biri çocuk olmak üzere 14 Filistinliyi öldürmüştür.¹¹⁶

Amerika Birleşik Devletleri

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki Amerikan güdümlü yönetimlerin büyük kayıplar yaşayacağı ve dolayısıyla Amerika'nın etkisinin azalacağı bir dönemin başlangıcına işaret eden halk hareketlerinin Washington açısından şüphesiz en önemlisi Mısır idi. Kahire'de yaşananlar ve sonrasında 30 yıllık devlet başkanı Hüsnü Mübarek'in görevinden ayrılmak zorunda bırakılması sürecinde Obama yönetiminin gösterdiği tepkisizlik bir anlamda Amerika'nın bu devrime nasıl hazırlıksız yakalandığının göstergesiydi. Hüsnü Mübarek yönetimi altında yıllarca Amerikan politikalarının bölgedeki en önemli uygulayıcılarından ve özellikle sınır komşusu İsrail'in güvenliğinin emniyet sübaplarından olan Mısır, 2011 yılının hemen başında gerçekleşen devrimin ardından yepyeni bir politik çehreye kavuştu. Uzun yıllar iktidardan uzak tutulan İslamcı, liberal, seküler ve sosyalist gruplar artık Mısır politikasının temel unsurları olmuşlardı. İşte tam da bu durumdan dolayı Washington başta olmak üzere birçok Batı başkenti ciddi bir endişeye kapıldı. Biraz da bu kaygılı durumun sonucu olarak Amerikan yönetimi özellikle devrimin ilk günlerinde Mısır'daki halk hareketlerine karşı ürkek açıklamalarla yetinmişti. Mübarek'in geri dönülmez bir sürece girişinin farkına varılması ile Obama yönetimi devrimci güçlerin tarafında ve onları destekleyen açıklamalarda bulunmaya başlamıştır.

Gösterilerin başladığı ilk günlerde Beyaz Saray sözcüsü Robert Gibbs yaptığı açıklamada ABD'nin, Mısır hükümetinin "istikrara" sahip olduğunu düşündüğünü söylemiş, Başkan Obama'nın Hüsnü Mübarek'i reformlar yapması konusunda desteklediğini belirtmiştir.¹¹⁷ Ancak bu açıklamalar göstericilerin tepkisiyle karşılaşmış ve Amerikan yönetiminin devrime yeteri kadar destek çıkmadığına vurgu yapılmıştır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta aslında Washington'un bu kadar ani gelişen olaylar karşısında politika üretmekte sıkıntı çekiyor olmasıydı. Dolayısıyla Obama da hem Mübarek yönetimine hem de devrimci güçlere karşı mesafeyi koruyan açıklamalar yapmıştır. Tam da bu nedenle 29 Ocak'ta Obama'nın yardımcısı Joe Biden ve Güvenlik danışmanı Tom Danilon ile yaptığı toplantının ana gündemini Mısır'da Amerikan ve İsrail karşıtı bir yönetimin gelme ihtimali karşısında izlenilecek politika oluşturmuştu. Dışişleri Bakanı Clinton ise Mübarek hükümetine 'barışçı protestoculara izin vermesi', sivil toplumu 'tehdit' değil 'ortak' olarak görmesi, kapatılan (internet) iletişim hatlarını yeniden açması çağrısında bu-

lundu. Dışişleri Bakanı ayrıca siyasi ve sosyal reformların hayata geçirilmesi ve halkın taleplerine karşılık verilmesi gerektiğini belirtti.¹¹⁸ Gösterilerin sürdüğü günlerde Clinton'un Tahrir meydanında büyük tepkiyle karşılanan bir diğer açıklaması ise "Mübarek'in görevi bırakmasının ülkede kargaşaya yol açacağı" tespiti idi. Dışişleri Bakanı 'geçiş sürecinin Mübarek ile birlikte yönetilmesini' söyleyince Tahrir meydanındaki göstericiler bu açıklamaya tepki göstermiş ve Amerikan yönetimini samimiyetsizlikle suçlamıştır.¹¹⁹

Bu noktadan sonra Washington artık Mübarek'in süresinin dolduğunun farkına varmış ve bu bağlamda içerisinde panik dozu yüksek açıklamalar yapmaya başlamıştır.¹²⁰ Geçiş sürecinin 'intizamlı ve yavaş' olmasını öneren Amerika bu şekilde ülkede kurulacak olan yeni düzende de rol sahibi olmayı hedeflemiştir. Ancak Mısırlıların talepleri Washington'un beklentilerinden uzaktı. Tahrir'deki göstericilerin hemfikir olduğu nokta Mübarek'in en kısa sürede görevi bırakması ve rejimin kalıntılarının da olabildiğince çabuk yerlerinden uzaklaştırılmasıydı.

Mübarek'in istifasını açıklamasının ardından Obama'nın ilk tepkisi Mısır gençlerinin başardığı devrimin önemine vurguyu içeriyordu: "Çok az zamanlar vardır ki tarihin yazıldığına şahit olma şansını bize verir. Bu anlar işte o zamanlardan bir tanesidir. Mısır halkı konuşmuş, sesini duyurmuş ve devrimi başarmıştır. Mısır artık hiçbir zaman eskisi gibi olmayacaktır" diyerek, Mısırlıların özgürlük taleplerini kendi çabalarıyla kazandıklarını ifade etmiştir.¹²¹ 23 Şubat'ta Mısır merkezli internet portalı Masrawy.com'un düzenlediği soru cevap programına katılan Amerikan Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Mısırlı gençlerden gelen sorulara verdiği cevaplarda devrimin tamamen Mısır halkı tarafından yapıldığını teslim etmiş ve gençlerin devrimdeki rolünün büyük olduğuna vurgu yapmıştır.¹²² Clinton 16 Mart'ta ise Mısır'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş, Tahrir Meydanı'nda devrimi yücelten açıklamalar yapmış ve daha sonra Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür.¹²³ Öte yandan Clinton'un görüşme talebinde bulunduğu gençlik örgütleri, oluşturdukları 25 Ocak Devrim Koalisyonu olarak yaptıkları açıklamada Amerikan yönetiminin Mübarek'e uzun yıllar destek oluşunu protesto etmek amacıyla Dışişleri Bakanı ile görüşmeyeceklerini belirtmişlerdir.¹²⁴

Devrimi izleyen süreçte Washington ile Kahire arasında karşılıklı üst düzey resmi ziyaretler gerçekleşmiştir. Ağustos ayında ülkeye ziyaret gerçekleştiren Amerikan Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İlişkileri Asistanı Jeffrey D. Feltman, Dışişleri Bakanı Muhammed Amr ile yaptığı görüşmede Mısır'da sivil yönetime geçiş, Suriye'deki durum ve İsrail-Mısır ilişkileri gündeme gelmiştir. Görüşmeden bir hafta önce İsrail'in güneydeki sınırında Filistinli askerleri takibi sırasında Mısırlı üst düzey bir askeri ve iki eri öldürmesi Kahire ve Tel-Aviv arasında diplomatik krize neden olmuştu.¹²⁵ Görüşmenin perde arkasında Amerika'nın İsrail ve Mısır arasındaki bu güncel krizi yatıştırmak olduğu belirtilirken, Feltman yaptığı basın açıklamasında İsrail'in bu durum

karşısında pişmanlığını belirttiğini ve bir daha benzer olayların yaşanmaması için çaba göstereceğinin altını çizmiştir.¹²⁶

Bir diğer üst düzey ziyaret de Mısır Dışişleri Bakanı Muhammed Kemal Amr tarafından Washington'a gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin en önemli iki konusu Mısır'da yapılacak olan seçimler ve Mısır'ın İsrail'e karşı tutumuydu. Amerikan Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Mısır'ın Camp David Anlaşması'na sadık kalmasının hem ülkenin hem de bölgenin huzuru için büyük önem sahip olduğunu belirtmiştir. Washington için Mısır'daki devrimin en önemli boyutu İsrail'in güvenliği ile ilgiliydi. Bu yüzdendir ki Clinton'un açıklamalarındaki en kuvvetli vurgu Mısır'ın İsrail ile anlaşmalarını bozmaması gerektiğine ve bölgede istikrarın önkoşulunun İsrail'in güvenliğine bağlı olduğuydu.¹²⁷ Buna karşın meslektaşı Kemal Amr "geçiş hükümeti olarak daha önce imzalanan tüm anlaşmalara uyacaklarını ancak gelecekte seçilecek yeni hükümetlerin nasıl bir politika izleyeceklerini kendilerinin belirleyeceğinin" altını çizmiştir. Amr ayrıca İsrail ile Filistin arasındaki barış görüşmelerinin açık bir takvime bağlanmasının önemine vurgu yapmış, "İsrail'in hukuksuz yerleşim aktivitelerinin barışın önündeki en büyük engel olduğunu ve acilen durdurulması gerektiğini" söylemiştir. Toplantıda gündeme gelen bir diğer konu ise Amerika'nın Mısır'a her yıl yaptığı maddi yardımları. Senato'daki Uyum Komitesi'nin bu yardımlara birtakım şartlar getirmesini eleştiren Clinton, Beyaz Saray olarak Mısır'a olan desteklerine şüphe düşürecek ve ilişkide soru işareti doğuracak her türlü unsuru yok etmek istediklerini belirtmiştir.¹²⁸ Clinton ayrıca Başkan Obama'nın Mayıs ayında taahhüt ettiği 1 milyar dolarlık borç silme işlemini ve Kahire yönetimine 1 milyar dolar yardımı içeren ekonomik destek paketini Senato'dan geçirecekleri konusunda ellerinden geleni yapacaklarını söylemiştir.¹²⁹ Ancak gerek Amr gerekse de Clinton'un yaptıkları açıklamalarda dikkatli dil kullanmaları gözlerden kaçmamıştır.

Aralık ayında askeri rejimi protesto eden özellikle kadın göstericilere SCAF'ın emrindeki askerlerin sert bir biçimde müdahale ederek, 14 kişinin ölümü 700 kişinin de yaralanmasıyla sonuçlanan olaylara tepki gösteren ve SCAF'ın sivil yönetime geçişte daha hızlı olması konusunda açıklamalarda bulunan Clinton'a, Mısır Dışişleri Bakanı Kemal Amr sert tepki göstermiştir. Georgetown Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada Clinton kadınlara bu biçimde davranılmasının 'devrimi onursuzlaştırdığını' ve 'devleti haysiyetsizleştirdiğini' söylerken bu açıklama ile Washington yönetimi resmi ağızdan Mısır'ı ilk kez bu kadar sert bir dozda eleştirmiştir. Kahire yönetimi ise Kemal Amr ile Clinton'a cevap vermiş ve "Mısır'ın kendi iç işlerine karışılmasına hiçbir şekilde müsaade etmeyeceğinin" altını çizmiştir.¹³⁰

Mısır Ekonomisi ve Devrimin Etkisi

Mısır ekonomisinin 2011'e gelene kadar izlediği seyri 'yavaş büyüme' olarak nitelendirebiliriz. Bu trend 2007'dan 2010'a kadar %7,1, %7,2, %4,7 ve

%5,1'lik bir seyir izlemesine rağmen¹³¹, devrim sürecinde gelişen olayların ve ekonomik durgunluğun etkisiyle daha yavaş bir büyüme dönemine girmiştir. Mısır ekonomisi, devrimin gerçekleştiği 2011'de bile Birleşik Krallık, İrlanda, Slovenya gibi bazı Avrupa ülkelerini geride bırakarak %1,2 büyümüştür. Uluslararası Para Fonu'nun tahminlerine göre ise Mısır'da büyümenin 2012'de yükselme trendine gireceği ve ülkenin söz konusu yılı % 1,8'lik genişleme ile kapatacağı öngörülmüştür.¹³² Öte yandan devrime uluslararası anlamda destek veren Batı ve bölge ülkelerinin bazıları Mısır hükümetine 40 milyar dolara kadar kredi verebileceklerini taahhüt etmişlerdi. Ayrıca Başkan Obama da Kahire'nin Washington'a olan borçlarından bir milyar dolarlık bir kısmını sileceğini açıkladı.¹³³

25 Ocak Devrimi ilk günlerinden itibaren ekonomik olarak büyük bir maliyeti de beraberinde getirmiştir. Bu rakamın günlük 310 milyon dolar civarında olduğu belirtilmiştir.¹³⁴ Öte yandan mali kurumlar ve rezervler gün geçtikçe azalırken, dış yatırımların seyri de kısa bir süre içerisinde negatif döndü. Beş haftaya yakın bir süre kapalı olan Mısır borsası Şubat ayı içerisinde %22 değer kaybederken, yine aynı dönemde yükselen enflasyonu dengelemek amacıyla Merkez Bankası elindeki yabancı para stoğunu değerlendirme kararı almış ve bunun sonucunda devrim öncesi 36 milyar doları bulan yabancı para rezervi 28 milyar dolara kadar düşmüştür.¹³⁵

Mısır devrimin etkisinin en yoğun görüldüğü ekonomik alan kuşkusuz ülke ekonomisinin en önemli sektörlerinden olan turizmdir. Turizm gelirlerinin ülke gayri safi milli hasılasının %11'ine karşılık geldiği ülkede, yabancı para birimlerinin %20'si turizm sektörü üzerinden ülke ekonomisine giriş yapmaktadır.¹³⁶ Devrimden önceki 2010 yılında 14,2 milyon turistin ziyaret ederek 13 milyar dolarlık bir ekonomik getirisinin olduğu ülkede,¹³⁷ devrimin gerçekleştiği 2011 yılında turist sayısı %32'lik bir gerileme ile 10 milyona düşerken, sektör aracılığıyla ülkeye giren para oranı da %30'luk azalmayla 9 milyar dolarda kalmıştır.¹³⁸ Devrimin ilk aylarının turizm sektörü üzerine negatif etkisi sonraki aylarda daha yavaşlamış ve yıl sonuna doğru Mısır turizm alanında eski haline dönmeye başladığının sinyallerini vermiştir. 11 Ocak ile 11 Mart arasında Mısır havayollarının 170 milyon dolar zarar ettiği açıklanırken, uluslararası havayollarının da Kahire'ye yönelik uçuşlarının üçte birini iptal ettikleri belirtilmiştir. Şarm El-Şeyh ve İskenderiye gibi yazlık turizm alanlarının daha yoğun bir şekilde etkilendiği kriz döneminde, kültürel turizm canlılığını korusa da önceki yıllardaki yoğunluğu hissedememiştir. Piramit Bilgi Merkezi yöneticisi, normal zamanlarda günlük 4000 ziyaretçi ağırladıklarını ancak 2011'in ilk 3 ayında günlük sadece 300-400 turistin piramitleri ziyaret ettiğini belirtmiştir.¹³⁹ Dünyaca ünlü tatil şehri Şarm El-Şeyh de ise durum daha da kötüydü. Turizm Bakanlığı'nın yerel temsilcisi Abdel Fetah El-Assi geçen sene Şubat ayında %65-70 civarında olan otel doluluk oranınının 14 Şubat 2011 itibarıyla %15 civarında olduğunu ifade ederek devrimin özellikle bu anlamda pahalıya mal olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰

Devrim sonrası Mısır ekonomisinin en önemli ihtiyaçlarından biri devrim sürecinde tüketilen sıcak para idi. Bu ihtiyacı öncelikle iç gelirlerle gidermeyi hedefleyen Kahire için dış kaynaklar da önemli yer tutuyordu. Bu bağlamda geçiş sürecini yöneten Mısır ordusu kendi kaynaklarından 1 milyar dolarlık bir bütçeyi ülke ekonomisine aktaracağını açıkladı.¹⁴¹ Dış kaynak olarak da öncelikle Körfez ülkelerinin taahhütlerine bel bağlayan Kahire yönetimi, bunun yanı sıra IMF'nin 3,2 milyar dolarlık kredi önerisini gündeme almış ancak bu teklifi ilk etapta geri çevirmiştir.¹⁴² IMF ile görüşmeler devam etmiş ve anlaşmanın 2012'nin ortalarında imzalanması beklenmektedir.

Mısır ekonomisinin devrim sonrası negatif seyrini gösteren bir diğer gösterge de bütçede çıkan 9,8 milyar dolarlık açığıdır. Bir önceki yılın aynı döneminde bütçe 3,4 milyar dolar fazla vermiştir. Diğer taraftan Merkez Bankası'nın yabancı döviz rezervi üçte biri oranında azalarak 24 milyar dolarda kalmıştır.¹⁴³ Devrim yatırımları da negatif etkilemiştir. Ülke içi yatırım oranı %18 azalarak 7,6 milyar dolara düşmüş, Doğrudan Yabancı Yatırım (Foreign Direct Investment) ise Temmuz-Eylül döneminde geçen yılın aynı dönemdeki 1,6 milyar doların çok altında gerçekleşerek 440 milyon dolarda kalmıştır.¹⁴⁴

Devrim ve Sosyal Medya

Tunus'ta başlayan devrim dalgasının Mısır'da da meyve vermesi bölge ve Arap tarihi için büyük önem taşımaktadır. Ortadoğu ve dolayısıyla Arap halkları, uzun yıllardır diktatörlerin yönettiği, toplumların baskı altında olduğu, yabancı müdahalesinin her an varlığını sürdürdüğü bir dönemden geçmekteydi. Arap Uyanışı olarak da adlandırılan devrimler dalgası bu durumun sonlanması yönünde büyük bir fırsatı doğurmuştur. Toplumun en derinindeki katmanlardan gelen halk kitleleri statükoya boyun eğmeye son vermiş ve ayaklanarak baskı rejimlerini sonlandırmışlardır. Bu süreçte şüphesiz en yetkin aktör toplumdur, insandır, Mısırlılar, Tunuslular, Libyalılardır. Ancak bu devrimlerin gerçekleşebilmesi için en önemli aktör ise başta sosyal medya olmak üzere yeni ve eski medya araçlarıdır. Facebook'ta kurulan grupların bir araya getirdiği yüzbinler, twitter'da an be an paylaşılan bilgiler, blogger'da ve youtube'da yayınlanan videolar ve ayrıca El-Cezire, El-Arabiyye gibi geleneksel medya kaynaklarının her biri farklı bir misyonu üstlenerek devrimin gerçekleşmesi için büyük işlevler görmüşlerdir.

Altı çizilmelidir ki, devrimi gerçekleştirenler, halklar; bunda rol oynayan araçlar ise yukarıda sayılan sosyal medya enstrümanlarıdır. Mesela 6 Nisan Gençlik Hareketi facebook grubu hemen devrim öncesi kurulmuş ve sadece devrim sırasında aktif olmuş bir örgüt değildir. 2008 yılından beri ülke genelinde grevler gerçekleştirmiş, eylemlerde bulunmuş ve her fırsatta rejim karşıtı faaliyetlerini sürdürmüştür. Dolayısıyla bu grup, diğer birçok grup gibi, uzun bir süredir sürdürdüğü faaliyetlerin sonucunda devrimde aktif rol oynayabilecek bir seviyeye gelmiştir. Yine buna benzer olarak Devrimci Sos-

yalistler grubu on yılı aşkın bir süredir ülkede muhalif duruş sergilemiştir. Bu gruplar Tahrir Meydanı'nı doldurduklarında herkes ellerindeki telefonlarla gelişmeleri sosyal medyada paylaşıyor, daha fazla kişiyi davet ediyor ve bu da olayların boyutunu geri dönülmez bir noktaya ilerletiyordu. Diğer taraftan El-Cezire'nin yaptığı canlı yayınlar tüm dünyada yankı buluyor, Mübarek yönetiminin muhaliflere karşı müdahale kapasitesini sınırlıyor ve dışarıda devrimi gerçekleştirenlere bir kamuoyu desteği oluşmasını sağlıyordu.¹⁴⁵

Sosyal medya öte yandan devrimin aktörünün daha geniş kitleler olarak kabul edilmesine imkan sağlamıştır. Nitekim önde gelen sivil toplum önderleri ve aktivistlerle konuşulduğunda altı çizilen nokta devrimin 'lidersiz' oluşudur. Liderlik vasfı kişilerden ziyade daha geniş kitlelere verilerek bir anlamda devrimin meşruluğu sağlanmıştır. Önemli facebook gruplarından "Hepimiz Khalid Said'iz" grubunu kuran ve devrim sırasında Mısır güvenlik güçlerince kaçırılan Wael Ghonim verdiği bir mülakatta "devrimde oynanan rollerin kişiselleştirilmesine karşı olduğunu" belirterek, "devrimin bir halk devrimi olduğunu, lidersiz gerçekleştiğini ve böyle devam etmesi gerektiğini" söylemiştir.¹⁴⁶

Bazı analistlerin sosyal medyaya aşırı önem atfederek devrimin gerçekleşmesinde asıl etkeni oynayan halkın rolünü ikinci plana attığı da görülmüştür. Ancak bu yaklaşım kanımca devrimi gerçekleştiren kitleler için haksızlığa neden olabilecektir. Dolayısıyla bu çalışma bu tür analizlere katılmamakla birlikte, devrimin gerçekleşmesinin en önemli araçlarının sosyal medya olduğunun altını çizmektedir.

Bu bağlamda yine söylenebilir ki, sosyal medya, devrimin önceki benzerlerine nazaran çok daha hızlı ve az kayıpla gerçekleştirilmesinde önemli bir işlev görmüştür. Facebook ile hızlı bir şekilde organize olma başarısını gösteren devrimci gençler, twitter ile de seslerini tüm dünyaya duyurmayı başarmışlardır. Öte yandan yine belirtilmelidir ki Tahrir Meydanı'nda (ve diğer merkezlerde) yaşananlar 1770'de Boston Katliamı ile 1789'daki Bastille Baskını'yla aynı önemi taşımaktadır. Tam da bu yüzden devrimin asıl aktörünün ve süreci gerçekleştiren en önemli unsurun "halk" olduğuna vurgu yapmak gerekmektedir.¹⁴⁷

Sonuç

Mısır için 2011 yılı şüphesiz modern tarihin en önemli olayına sahne olmuştur. Bu önem 30 yıldır iktidarda olan Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden kaynaklanmanın ötesinde, Arap dünyasının uzun yıllardır her anlamda mustarip olduğu diktatöryal rejimlerden kurtulmasının önünü açan bir devrim dalgasının gerçekleşmesinden gelmektedir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika üzerindeki Batı hegemonyasının son bulması anlamında Mısır, Tunus ve Libya'da gerçekleşen halk devrimleri büyük önem taşımaktadır. Halkların pasif nesleler olmaktan

çıkıp aktif önelere dönüşme yolunda atılan bu adım, Arap dünyası başta olmak üzere Doğu'nun "Üçüncü Dünya" olmaya mahkum bırakılmış halkları için de bir umut ışığı olmuştur. Devrimin yegane aktörü olan Mısırlılar bu sürece öyle sıkıca bağlanmışlardır ki, Hüsnü Mübarek'in devrilmesinin ardından iktidarı ele geçiren Yüksek Askeri Konsey'e güçlü ve sürekli baskı uygulayarak sivil yönetime geçilmesi sürecini hızlandırmışlardır. Bu da Mısır'da devrimin halk tarafından yapılmakla birlikte, halkın iradesi doğrultusunda sürdüğünü de göstermiştir. Devrimin bir başka başarısı ise aynı yıl içerisinde ülke tarihinde ilk kez 'özgür' seçimlerin gerçekleştirilmesidir. Tıpkı gelişmiş demokrasilerde olduğu gibi Mısırlılar demokratik bir biçimde yarışan adaylar arasında seçim yapma imkanı bulmuş ve bu anlamda da bir ilki yaşamışlardır. Her ne kadar seçimin galiplerinin İslami eğilime sahip Müslüman Kardeşler ve Selefilerin olması özellikle Batılı bazı kaynaklarca 'devrimin kötü yöne doğru gittiği' argümanlarının yöneltilmesine neden olsa da, bunun çok haksız bir saptama olduğu neredeyse herkesçe kabul edilmiştir. Ülkede serbest bir seçim gerçekleşmiş ve bunun sonucunda demokratik yollarla yarışan adaylar ve partiler parlamentoya girmişlerdir. Bu aslında devrimin tam da başarısını göstermektedir.

Halk tarafından barışçıl gösteriler yoluyla gerçekleşen Mısır devrimi, kullanılan araçlar, zaman akışındaki değişiklik ve devrimci aktörlerin uyguladıkları metotlar bağlamında geleneksel devrimlerden önemli farklılıklar göstermiş ve bu çerçevede devrim literatürü için de birçok yeni kavramlar gündeme getirmiştir. Dolayısıyla Mısır Devrimi (Tunus ve Libya gibi) tüm dünyada ilgiyle takip edilen ve hayranlıkla izlenen bir "post-modern devrim metodunu" ortaya koymuştur.

Mısır'da bir devrim gerçekleşmiştir. Devrimin nasıl tanımlanacağı ile ilgili klişe tartışmaları bir kenara bırakırsak bir halkın sadece kendi barışçıl dinamikleri ile 30 yıldır süre gelen bir baskı rejimini sonlandırması ancak devrim olarak tanımlanabilir. Devrim sonrasında ise Mısır'ın izleyeceği süreç gerek bölgesel gerekse de uluslararası aktörlerce yakından takip edilecektir. Mısır, Arap dünyasının önemli aktörlerinden birisinin olmasının yanında özellikle Amerika ve İsrail için bölgedeki en önemli ülkedir. Bu durum Kahire'yi bir taraftan Batı için değerli kılarken diğer taraftan bölgede etkisi artan Türkiye ve İran gibi aktörlerin işbirliği yapabileceği yeni bir alanın ortaya çıkışı için önemli kılmaktadır. Mısır'ın devrim sonrasında demokratik bir düzene doğru hızlı adımlar atması ülkeyi hem daha güçlü yapacak, hem de bölgesinde uzun yıllardır, Amerika ve İsrail bağlantısından dolayı gerçekleştiremediği politikaları izleyebilmesine imkan verecektir. Bu da Batı etkisinin halen yoğun olduğu Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da bu etkinin azaltılabilmesi yönünde adımları beraberinde getirecektir. Böyle bir sonuç Türkiye, İran ve Irak gibi Batı etkisinden şikayetçi ülkeleri sevindirecekken, statükonun bozulmasıyla özellikle Amerika ve İsrail gibi aktörlerin keyfini kaçırarak ve belki de yeni bir bölgesel düzenin şekillenmesine yardımcı olacaktır.

Kronoloji

- **25 Ocak:** Tunus'taki gösterilerinde ilham verdiği Mısırlı gençler Polis Günü olarak kutlanan bu günde başta Kahire'deki Tahrir Meydanı olmak üzere birçok merkezlerde toplanarak Mübarek yönetimini protesto etmişler ve istifaya çağırılmışlardır.
- **2 Şubat:** Artan protestolar karşısında çaresiz kalan Mübarek destekçilerini organize ederek Tahrir Meydanı'nda toplanan kalabalığa devalerle saldırtmıştır. Deve Savaşı da denen bu olayda göstericiler saldırganları püskürtmüş olaylarda onlarca kişi yaşamını yitirmiştir.
- **11 Şubat:** Gösterilerin 18. Gününde Hüsnü Mübarek yaptığı açıklamayla görevi bıraktığını duyurmuştur. Yüksek Askeri Konsey'in sivil bir hükümet belirlenene kadar geçiş sürecinden sorumlu olduğu belirtilmiştir.
- **3 Mart:** Gösteriler sırasında devrimcilere verdiği destek ile bilinen eski bakanlardan Essam Şerif Mübarek sonrası dönemin ilk başbakanı olarak atanmıştır.
- **16 Mart:** Amerika Dışişleri Bakanı Hillary Clinton Kahire'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirerek temaslarda bulunmuştur.
- **19 Mart:** Anayasa değişikliği referandumu yapılmıştır. %41'lik bir katılımın olduğu referandumda seçmenlerin %77'si anayasa değişikliğini onaylamıştır.
- **28 Mayıs:** Mısır yönetimi Gazze'nin dünyaya açılan kapısı olan Refah sınırını, İsrail'in muhalefetine ve aksi yönde telkinlerine rağmen, açma kararı almıştır.
- **8 Temmuz:** Yüksek Askeri Konsey'in sivil yönetime geçişinde yavaş olduğunu iddia eden devrimci gençlik örgütleri 8 Temmuz'da büyük bir gösteri gerçekleştirdiler. Gösteri sonrasındaki olaylarda güvenlik güçleri sert müdahale etmiş ve birçok Mısırlı hayatını kaybetmiştir.
- **17 Temmuz:** Devrimcilerin talepleri ve baskısı sonucunda Başbakan Essam Şerif kabinedeki 14 bakanın görevine son verirken yerlerine yeni isimler atamıştır. Bu değişiklik göstericiler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.
- **18 Ağustos:** Mısır İsrail sınırındaki bölgede İsraili hedeflere gerçekleştirilen saldırılar sonrasında İsrail güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucunda Mısır güvenlik güçlerinden 5 kişi ölmüştür.
- **9 Eylül:** Tahrir Meydanı'nda klasik hale gelen Askeri Konsey karşıtı gösterilerden bir diğeri daha düzenlenirken bazı gruplar İsrail Büyükelçiliği'ne saldırmışlardır. Büyükelçilik binasını ele geçiren protestocular elçilik binasındaki evrakları yakmış ve maddi kayıp verdirmişlerdir. Elçilik çalı-

şanlarının tümü ise olayın hemen ardından ülkeyi terk etmişlerdir.

- **12 Eylül:** Türkiye Başbakan'ı Recep Tayyip Erdoğan Arap Baharı turu kapsamında Mısır'a 2 günlük ziyaret gerçekleştirmiştir. Erdoğan General Tantavi ve Başbakan Essam Şerif'in yanı sıra El-Ezher Şeyhi Ahmet El Tayyip, Kıpti Kilisesi lideri Papa Shenouda ve Mısır Müftüsü Ali Cuma ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.
- **17-21 Kasım:** Özellikle Kahire'de düzenlenen gösteriler sonrasında protestocularla güvenlik güçleri arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış ve can kayıpları olmuştur.
- **21 Kasım:** Son haftalarda artan şiddet olaylarının önüne geçemeyen Başbakan Essam Şerif görevinden istifa etmiştir.
- **25 Kasım:** Muhammed Kemal Amr Yüksek Askeri Konsey tarafından yeni başbakan olarak atanmıştır.
- **28 Kasım:** Mübarek sonrası ilk özgür parlamento seçimlerinin ilk turu yapılmıştır.
- **14 Aralık:** Parlamento seçimlerinin ikinci turu gerçekleştirilmiştir.

Notlar

- 1 25 Ocak ile 12 Şubat arasındaki günleri kapsayan bu kronoloji şu kaynaklardan faydalanılarak derlenmiştir: "Timeline: Egypt's Revolution", *Al Jazeera*, 14 February 2011; Amira Huweidy, "Unfinished Business: Timeline of a Revolutionary Year", *Al Ahrām Weekly*, Issue No: 1082, 26 January – 1 February 2012; Hatem Maher and Wael Eskandar, "Timeline: Egypt's Year of Revolution", *Al Ahrām Online*, 24 January 2012; Craig Kanalley, "Egypt Revolution 2011: A Complete Guide To The Unrest", *Huffington Post*, 25 February 2011; "Egypt's Revolution: Interactive Map", *BBC*, 11 February 2011.
- 2 "6 April Movement Calls for Protest Against Police Abuse", *Al Masry Al Youm*, 20 January 2011.
- 3 "Protesters Torch Egypt Police Post", *Al Jazeera*, 27 January 2011.
- 4 Yolanda Knell, "BBC News – Egypt Protests: Hosni Mubarak's Concessions Rejected", *BBC*, 8 February 2011.
- 5 Bu bölüm daha önce yayınladığım bir çalışmadan derlenmiştir: İsmail Numan Telci, "Positions of Social Actors in the Egyptian Revolution: A Micro Level Analysis", *Journal of Academic Inquiries*, Volume:6, No:2, Year: 2011, pp.171-199.
- 6 David Luhnow, "Egypt PM Undone by TV Debate", *The Wall Street Journal*, 5 March 2011.
- 7 Youmna El-Saeed, "The Episode That Toppled an Egyptian Cabinet", www.onislam.net, 9 March 2011.
- 8 "EGYPT: TV showdown imperils former Prime Minister Ahmed Shafik", *The Los Angeles Times*, 3 March 2011.
- 9 Ahmed Elieba & Marwa Hussein, "Meet Essam Sharaf: Egypt's First Post-Revolution Prime Minister", *Al Ahrām Online*, 3 Mart 2011.
- 10 "Profile: Egyptian Prime Minister Essam Sharaf", *BBC*, 7 March 2011.
- 11 Mark Tran, "Essam Sharaf, Egypt's New Prime Minister, Rouses Tahrir Square Crowds", *Guardian*, 4 March 2011.
- 12 "New Egyptian Cabinet Takes Oath of Office", *BBC*, 7 March 2011.
- 13 Jeffrey Fleishman, "Egypt's New Foreign Policy Tests Old Alliances", *Los Angeles Times*, 8 May 2011.
- 14 "Egypt FM Nabil El-Arabi Named Arab League Chief", *Al Ahrām Online*, 15 May 2011.
- 15 "Egypt's Foreign Minister Orabi Resigns Before Reshuffle", *BBC*, 17 July 2011; Egypt's foreign minister resigns, *Al Ahrām Online*, 17 July 2011.
- 16 "PM Accepts Foreign Minister's Resignation", *Egypt Independent*, 17 July 2011.
- 17 Ekram Ibrahim, "Egypt's Cabinet Reshuffle Broken Down", *Al Ahrām Online*, 18 July 2011.
- 18 Jack Shenker, "Egypt's Prime Minister Reshuffles Cabinet in Response to Protests", *Guardian*, 17 July 2011.
- 19 "A List of Egypt's Cabinet Reshuffle", *Al Ahrām Online*, 18 July 2011.
- 20 "Deadly New Clashes in Egypt's Tahrir Square", *The Atlantic*, 21 November 2011.
- 21 "New Clashes in Cairo's Tahrir Square", *BBC*, 21 November 2011.
- 22 "Egypt's Cabinet Resigns, Army Council Seeking New Prime Minister", *Al-Arabiya*, 21 November 2011.
- 23 Sherif Tarek, "Kamal El-Ganzouri Returns to Premiership, Tasked with Forming New Govt", *Al Ahrām Online*, 25 November 2011;

- 24 "Egypt military 'Appoints Kamal Ganzouri as New PM'", BBC, 24 November 2011.
- 25 Sahar Sheffer, "Egypt PM Struggles to Appoint New Cabinet", *Bikya Masr*, 6 December 2011
- 26 Elad Benari, "Egypt's Interim PM Names New Cabinet", *Arutz Sheva*, 8 December 2011.
- 27 Zeinab El-Gundy, "Finally, El-Ganzouri Cabinet Sworn in", *Al-Ahram Online*, 7 December 2011
- 28 "Egypt to Call March Referendum This Week: Lawyer", *Reuters*, 27 February 2011.
- 29 Noha El-Honnawy, "Commission Announces Proposed Changes to Egyptian Constitution", *Egypt Independent*, 26 February 2011; "Egypt's Army Passes Draft Constitutional Amendments", BBC, 26 February 2011.
- 30 "16,000 from Judiciary to Supervise Constitutional Referendum", *Egypt Independent*, 7 March 2011.
- 31 Dalia Othman, "Army to Help Secure Vote on Constitution Changes", *Egypt Independent*, 14 March 2011.
- 32 "Egypt Military Calls for Media Silence on Referendum Beginning Friday", *Egypt Independent*, 17 March 2011.
- 33 "Religious Propaganda, Vote-Buying Flourish in Egypt Ahead of Vote", *Egypt Independent*, 18 March 2011.
- 34 "Large Turnout for Egypt's Constitutional Referendum", BBC, 19 March 2011.
- 35 "Egypt Referendum Strongly Backs Constitution Changes", BBC, 20 March 2011.
- 36 "Notes on the Egyptian Electoral System", *Danish Egyptian Dialogue Institute*, <http://dedi.org/eg/notes-on-the-egyptian-electoral-system/>; Abigail Hauslohner, "Egypt's Generals Lay Down the (Electoral) Law", *Time*, 26 July 2011.
- 37 Elliott Abrams, "Egypt's Election Law: Too Complicated for a New Democracy", *Council on Foreign Relations*, 6 November 2011.
- 38 Dina Zayed, Edmund Blair, Alistair Lyon and Alessandro Rizzo, "Q+A: How Does Egypt's Parliamentary Election System Work?", *Reuters*, 5 December 2011.
- 39 "Elections in Egypt Analysis of the 2011 Parliamentary Electoral System", International Foundation for Electoral Systems, *IFES Briefing Paper*, 1 November 2011.
- 40 "Millions Vote in Landmark Egypt Elections", *Al Jazeera*, 29 November 2011; Dina Zayed and Yasmine Saleh, "Egypt's Post-Mubarak Poll Peaceful, High Turnout", *Reuters*, 28 November 2011; Lyse Doucet, Egypt Election: "Long Queues in First Post-Mubarak Vote", BBC, 28 November 2011.
- 41 "Egyptian Elections Mark Break with the Past", *Al Jazeera*, 30 November 2011; "Egypt Election Results Show Islamists are Winning", *The Telegraph*, 3 December 2011.
- 42 "Egypt Holds Second Round of Parliamentary Election", BBC, 14 December 2011.
- 43 "Egypt Holds Second Round of Parliamentary Election", BBC, 14 December 2011.
- 44 "Results of Second Round of Egypt Parliamentary Elections", *Al Ahram Online*, 24 December 2011.
- 45 "Final Results of Egypt's Parliamentary Elections", *Al Alamia News*, 8 January 2012.
- 46 Matt Bradley, "Islamic Parties Dominate Egypt Parliamentary Elections", *The Wall Street Journal*, 21 January 2011; Jasmine Coleman, "Egypt Election Results Show Firm Win for Islamists", *Guardian*, 21 January 2011; "Egypt: Muslim Brotherhood Confirmed as Election Winners", *Euronews*, 21 January 2011.
- 47 "Disappointed with Revolution's Gains, Egyptians Renew Protests", *Special Dispatch*

- No: 3963, The Middle East Media Research Centre, 3 July 2011.
- 48 Salma Shukrullah, "Hundreds of Thousands Revitalise Egypt's Revolution on Determination Friday", *Al Ahram Online*, 8 July 2011; "New Protests Rage Across Egypt", *Al Jazeera*, 8 July 2011.
- 49 "Egyptian Interior Minister Replaces Suez Police Chief", *Al Ahram Online*, 9 July 2011.
- 50 "Egypt PM Vows to Sack Murder-Accused Police", *Al Jazeera*, 10 July 2011.
- 51 "Military Council in Egypt: We Support The People's Demands; We Will Not Submit to Protestor Violence", *Al Yawm Al Sab'a*, 12 July 2011.
- 52 "Egyptians Protest Against Military Rule", *Al Jazeera*, 9 September 2011.
- 53 "Israel Pulls Envoy After Embassy Attack", *Al Jazeera*, 10 September 2011; "Israeli Embassy Attacked in Egypt, Envoy Flees", *The Statesman*, 10 September 2011.
- 54 Daa Hadid, "Egypt Commandos Save 6 Israelis in Embassy Attack", *Associated Press*, 10 September 2011.
- 55 Barak Ravid, "U.S. Told Egypt It Must Rescue Israeli Embassy Workers or Suffer 'Consequences'", *Sources Say*, *Haaretz*, 10 September 2011; "Obama Asks Egypt to Protect Israeli Embassy", *Egypt Independent*, 10 September 2011.
- 56 Oren Kessler, "Egypt Vows to Prosecute Those Who Targeted Embassy", *The Jerusalem Post*, 10 September 2011.
- 57 "Egyptians Attack Israeli Embassy; Obama is Concerned", *The Jerusalem Post*, 10 September 2011; David D. Kirkpatrick, "After Attack on Embassy, Egypt Vows a Tougher Stance on Protests", *The New York Times*, 10 September 2011.
- 58 Bassem Abo Alabass, "Israeli Workers in Egypt Fly Home in Fear for Safety", *Al Ahram Online*, 12 September 2011.
- 59 "Protesters Stream to Cairo's Tahrir After Night of Clashes", *Al-Akhbar*, 20 November 2011.
- 60 "Cairo Institute Burned During Clashes", *Guardian*, 19 November 2011.
- 61 Jack Shenker, "Egyptian Elections in Doubt After Violent Clashes in Central Cairo", *Guardian*, 20 November 2011; "Deadly New Clashes in Egypt's Tahrir Square", *The Atlantic*, 21 November 2011.
- 62 "El Cezire Canlı Yayın Yaptı", *Sabah*, 2 Şubat 2011.
- 63 "Değişime Direnme", *Sabah*, 2 Şubat 2011.
- 64 Tamer Aktaş, "Davutoğlu Münih'te Mısır Mesaisi Yaptı", *Zaman*, 5 Şubat 2011.
- 65 Servet Yanatma, "Türkiye'nin İlgisini Anlıyoruz Ama Geleceğine Mısır Halkı Karar Verir", *Zaman*, 8 Şubat 2011.
- 66 "Mısır'daki Son Gelişmeler", *T.C. Başbakanlık Basın Merkezi*, 11 Şubat 2011. www.bbm.gov.tr
- 67 "Türkiye'den Mısır Açıklaması", *Bugün*, 11 Şubat 2011.
- 68 "Dış Politika Kronolojisi: 2011 Mart", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, 3 Mart 2011. www.mfa.gov.tr
- 69 Mübarek'siz Mısır'a ilk ziyaret, *Sabah*, 3 Mart 2011.
- 70 "Mısır Ziyareti", *T.C. Cumhurbaşkanlığı*, 3 Mart 2011. www.tccb.gov.tr
- 71 Kamal Khabib, "Gül Devrimden Sonra Mısır'da", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 7 Mart 2011.
- 72 Ziyaretle ilgili geniş bir analiz için bkz. Veysel Ayhan, "Başbakan Erdoğan'ın Mısır Ziyareti ve Türkiye-İsrail İlişkilerine Olası Etkileri", *Ortadoğu Analiz*, Eylül 2011, Cilt: 3,

Sayı:33, ss.8-21.

- 73 Yahya Bostan ve Hasan Ay, "Arap Baharı Turu'nun İlk Durağında Sevgi Seli", *Sabah*, 13 Eylül 2011.
- 74 "Erdoğan Tantavi ile Görüştü", *USAK Gündem*, 13 Eylül 2011.
- 75 "Türkiye ile Mısır Arasında "Ortak Siyasi Bildirge" İmzalandı", *Zaman*, 13 Eylül 2011.
- 76 "Mısır Başbakanı: Türkiye ile Mısır Daha Fazla Yakınlaşmalı", *Zaman*, 13 Eylül 2011.
- 77 "Erdoğan'dan Kahire'de Tarihi Konuşma", *Sabah*, 13 Eylül 2011.
- 78 Ahmet Uysal, "Arap Baharı ve Erdoğan'ın Mısır Ziyareti", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 12 Eylül 2011.
- 79 "Başbakan Erdoğan Mısır'da Ziyaretlerde Bulundu", *Doğan Haber Ajansı*, 13 Eylül 2011.
- 80 "Mısır'da Erdoğan'a Laiklik Eleştirisi", *Deutsche Welle Türkçe*, 15 Eylül 2011.
- 81 "Erdoğan, Kahire'de Büyük Bir Kültür Merkezi Açtı", Kahire Yunus Emre Türk Kültür Merkezi, Haber 17 Eylül 2011 tarihli Eş-şarku'l Evsat Gazetesi'nde Aliya Kasım tarafından kaleme alınmıştır.
- 82 "Sizler Mısır'da Fatih'lerisiniz", *Sabah*, 15 Eylül 2011.
- 83 "Iran Backs Anti-Mubarak Protests in Egypt - Foreign Minister", *RIA NOVOSTI*, 1 February 2011.
- 84 Ali Akbar Dareini, "Ahmadinejad Says Egyptian Protests Herald New Mideast", *Washington Times*, 11 February 2011.
- 85 "Iran not an Enemy, Says Egyptian Foreign Minister", *Al Ahram Online*, 8 May 2011.
- 86 Cumali Önal, "Mısır, İran'la Yeni Dönem Peşinde", *Zaman*, 10 Nisan 2011.
- 87 "İran'ın BM Daimi Temsilcisi Mısır'ı Ziyaret Ediyor", *Fars Haber Ajansı*, 12 Nisan 2011.
- 88 "İran 30 Yıl Sonra Mısır'a Büyükelçi Atadı", *USA Sabah*, 19 Nisan 2011.
- 89 "İran Dışişleri Bakanlığı'ndan Büyükelçi Açıklaması", *Milliyet*, 19 Nisan 2011; "Iran: Reports on Envoy to Egypt Hasty", *Press TV*, 19 April 2011.
- 90 "Egypt Says Iran Ties Will Not Undermine Gulf Security", *Agency France Press*, 26 April 2011.
- 91 "Salihi: İran-Mısır İlişkilerinin Gelişmesi Sabırla İlerlemeli", *IRNA* (İran İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı), 30 Mayıs 2011.
- 92 "Iran Ready to Help Egypt in Development", *Press TV*, 10 Augusts 2011.
- 93 "İsrail'den gelen tepkiler üzerine daha detaylı bir çalışma için bknz: Mahmoud Muhareb, "Israel and the Egyptian Revolution", Arab Center for Research and Policy Studies, 10 May 2011.
- 94 Barak Ravid, "Netanyahu Warns Outcome of Egypt Revolution Could Be Like Iran's", *Haaretz*, 31 January 2011.
- 95 Lorenzo Kamel and Daniela Huber, "The Egyptian Revolution from Israel's Perspective", *Aspenia Online*, 18 February 2011.
- 96 Douglas Hamilton, "Israel Shocked by Obama's "Betrayal" of Mubarak", *Reuters*, 31 January 2011.
- 97 "Without Egypt, Israel will Be Left with No Friends in Mideast", *Haaretz*, 29 January 2011.
- 98 "Post-Mubarak Egypt Must Maintain Peace Treaty with Israel, Cooperation with United States", *AIPAC*, 10 February 2011, www.aipac.org
- 99 Edmund Sanders, "Israelis Divided on How to Respond to Egypt Turmoil", *Los Ange-*

- les Times*, 11 February 2011.
- 100 Amos Harel, "What will Become of Israel if Mubarak Falls?", *Guardian*, 9 February 2011.
- 101 David Horowitz, "Egypt Crisis: Israel Faces Danger in Every Direction", *The Telegraph*, 1 February 2011; Jonathan Freedland, "When Egypt Shakes, it Should Be No Surprise That Israel Trembles", *Guardian*, 1 February 2011; Rachel Shabi, "Israel's Government Raises Alarm at Events in Egypt", *Guardian*, 4 February 2011.
- 102 Sami Abu Zuhri, "Mubarak Resignation Prompts Celebrations, Some Silence", *CNN*, 11 February 2011.
- 103 Marian Houk, "Israel's First Official Reaction to Changes in Egypt is Terse", *Bikya Masr*, 13 February 2011.
- 104 Harriet Sherwood, "Binyamin Netanyahu Attacks Arab Spring Uprisings", *Guardian*, 24 November 2011.
- 105 Emad Gad, "Israel and Egypt's Revolution of Rage", *Al-Ahram*, 10 February 2011.
- 106 Emad Gad, "The Egyptian Revolution, Democracy and Israel", *El-Ahram*, 13 March 2011.
- 107 Marwa Awad, "Fatah, Hamas End Feud, Agree to Interim Government", *Reuters*, 27 April 2011; Ian Black, "Hamas-Fatah Reconciliation a Palestinian Form of Arab Spring", *Guardian*, 27 April 2011; Maggie Michael, "Fatah, Hamas Reconciliation Pact Ends 4-Year Rift", *Huffington Post*, 4 May 2011.
- 108 "Egypt to Open Gaza Border Crossing", *Al Jazeera*, 29 April 2011; "Egypt's New Foreign Policy", *The Washington Post*, 11 May 2011.
- 109 "Egypt Permanently Opens Gaza Border Crossing", *Fox News*, 28 May 2011; "Egypt Reopens Gaza Border Crossing", *The Telegraph*, 28 May 2011.
- 110 Yaakoz Katz, "Timeline of the Attacks on the Sinai Border", *Jarusalem Post*, 18 August 2011.
- 111 Osama Khaled, Salah ElBoluk, Dalia Othman, "Egypt Identifies Three Men Responsible for Eilat Terrorist Attack", *Egypt Independent*, 21 August 2011.
- 112 Avi Issacharoff, "Report: Three Egyptians Took Part in Terrorist Attacks on Southern Israel", *Haaretz*, 24 August 2011.
- 113 Maggie Michael and Ian Deitch, "Egypt to Withdraw Ambassador to Israel Over Ambush", *Independent*, 20 August 2011.
- 114 Yaakov Katz, "Barak Apologizes to Egypt Over Security Officers' Deaths", *Jarusalem Post*, 20 August 2011.
- 115 Ian Deitch and Maggie Michael, "Israel Apologizes for Egyptian Soldiers' Deaths", *San Francisco Chronicles*, 21 August 2011.
- 116 Amira Hass, "Doubts Emerge Over Identity of Terrorists Who Carried Out Attack in Israel's South", *Haaretz*, 25 August 2011.
- 117 "ABD'e Göre Mısır'da Hükümet 'İstikrarlı'", *Zaman*, 27 Ocak 2011.
- 118 "ABD, Mübarek Rejimine Eleştirisi Dozunu Artırdı", *Zaman*, 29 Ocak 2011.
- 119 Recai Kömür, "ABD'nin Tercihi Mübarek", *Sabah*, 8 Şubat 2011.
- 120 Nilgün Cerrahoğlu, "Batı'da 'Mübarek Gidiyor' Paniği", *Cumhuriyet*, 1 Şubat 2011.
- 121 "Remarks by the President on Egypt", The White House, Office of the Press Secretary, 11 February 2011, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/...>
- 122 "Nader Habib, 'Dialogue.com'", *Al Ahram Weekly*, 3-9 March 2011, Issue No:1037
- 123 Clinton tours Cairo's Tahrir Square, *Al Jazeera*, 16 March 2011.

- 124 Amy Bingham, "Young Leaders of Egypt's Revolt Snub Clinton in Cairo", *ABC News*, 15 March 2011; Doaa El-Bey, Deliver Democracy, *Al Ahram Weekly*, 17-23 March 2011, Issue No: 1039.
- 125 Mostafa Ali and Michael Gunn, "Tension and Confusion in Egypt After Israel Kills 4 Of Its Soldiers", *Al Ahram Online*, 19 August 2011.
- 126 "Statement by Assistant Secretary Feltman Following Meeting with Egyptian Foreign Minister Mohammed Amr", Embassy of the United States in Cairo, *Press Release*, 22 August 2011, http://egypt.usembassy.gov/pr082211_1.html
- 127 "U.S. Presses Egypt to Mend Ties With Israel", *Fox News*, 28 September 2011.
- 128 Michele Kelemen, "Americans Seek Answers As New Egypt Emerges", National Public Radio, 29 September 2011, <http://www.npr.org/2011/...>
- 129 Briefing by Secretary Clinton, Egyptian Foreign Minister Amr, U.S. Department of State, Office of the Spokesperson, US Embassy to Cairo, 28 September 2011, <http://egypt.usembassy.gov/tr103011.html>
- 130 Joseph Mayton, "Egypt Foreign Minister Condemns Clinton, US For Interference", *Bikya Masr*, 22 December 2011.
- 131 The World Bank, "Annual GDP Growth Data", <http://data.worldbank.org/indicator/...>, 10.02.2012
- 132 Stephane Bussard, "After Arab Spring, The Price Of Revolution Is Slow Economic Growth", *Huffington Post*, 27 September 2011.
- 133 Stephane Bussard, "After Arab Spring, The Price Of Revolution Is Slow Economic Growth", *Huffington Post*, 27 September 2011.
- 134 "Egypt Crisis 'Costing Economy \$310m a Day'", BBC, 4 February 2011.
- 135 Eman El-Shenawi, "Egypt 2.0: Struggling to Create a Post-Revolution Economy", *Al-Arabiya*, 13 July 2011.
- 136 "Drop in Tourism Adds to Egypt's Economic Woes", *Voice of America*, 19 May 2009.
- 137 "Egyptian Tourism Sector Eyes Brighter Future", *Al Masry Al Youm*, 26 March 2011.
- 138 "Arab Spring "Revolution" Batters Tunisian and Egyptian Economy", *Art Matters*, 9 January 2012, <http://artmatters.info/?p=4541>
- 139 "Egyptian Tourism Sector Eyes Brighter Future", *Al Masry Al Youm*, 26 March 2011
- 140 Kathy Lally, "Egypt Economy Awaits Its Lost Tourists", *The Washington Post*, 14 February 2011.
- 141 "Egypt's Army Pumps \$1 Billion of Own Money into Central Bank, Refuses Foreign Aid", *Al Ahram Online*, 4 December 2011.
- 142 "Egypt Says IMF Options is Still Open, Has Not Made Any Formal Requests for Funds", *Al-Bawaba*, 1 November 2011.
- 143 Tal Barak Harif, "Deficit Drives Egypt Swaps Above Dubai as S&P Cuts: Arab Credit", *Bloomberg*, 19 October 2011.
- 144 "Egypt Economy Grows by 0.2 pct, Down on Previous Quarter", *Al Ahram Online*, 26 December 2011.
- 145 Anne Alexander, "Internet Role in Egypt's Protests", *BBC*, 9 February 2011.
- 146 "Wael Ghonim: Creating A 'Revolution 2.0' In Egypt", *NPR*, 9 February 2012
- 147 Sam Gustin, "Social Media Sparked, Accelerated Egypt's Revolutionary Fire", *Wired*, 11 February 2011.

